

**ÓZBEKSTAN RESPUBLİKASI JOQARI HÁM ORTA ARNAWLÍ
BİLIMLENDİRİW MİNİSTRLİĞI**

BERDAQ ATINDAĞI QARAQALPAQ MÁMLEKETLİK UNİVERSİTETI

Qol jazba huqıqında

UDK: 07.070

(575.1)

Magistratura bólimi

5A220101 Jurnalistika

(xizmet túrleri boyınsha) qánigeligi

2-basqısh magistrantı

ÓTENIYAZOVA GU'LZADA JUMANIYAZOVNA

**İnternet tarmağında ekologiyalıq mashqalalar
(Ózbekstan veb-saytları misalında)**

Magistr akademiyalıq dárejesin alıw ushın jazılğan dissertaciya

MAKda jaqlawğa ruxsat berildi

Magistratura bólimi baslıǵı

_____ y.i.k.,doc. Gulimov A.

Kafedra baslıǵı_____f.i.k., doc. Orazimbetova Z.

İlimiy basshısı:_____t.i.k.,doc. Bekbawliev D.

MAZMUNI

Kirisiw	7
I BAP. Ǵalaba xabar qurallarında ekologiyalıq jurnalistika global mashqalalar sheshiminiń bir túri sıpatında	12
1.1. Ekologiyalıq jurnalistika túsiniginiń payda bolıw tiykarları.....	12
1.2. Ekologiyalıq jurnalistika global mashqalalardı sheshiwdiń áhmiyetli baǵdarı sıpatında.....	19
1.3. Ózbekstan ekologiyalıq jurnalistikası hám onıń ǵalaba xabar qurallarında tutqan ornı	23
II. BAP. İnternet saytlarındaǵı ekologiyalıq mashqalalar hám olarǵa analiz	27
2.1. İnternet saytlarında xalıqaralıq ekologiyalıq joybarlar	27
2.2. Mámleketlik hám kommertsiyalıq emes, xalıqaralıq shólkemler menen mámleketlik mákemeler saytları hám olarda ekologiyalıq mashqalalardıń analizi.....	31
2.3. Ekojurnalistlerdiń jeke saytları hám tarmaq basılımlarında ekologiyalıq mashqalalar	36
III BAP. EKOLOGIYALIQ TEMATIKADAǴI MATERIALLARDI TAYARLAWDA JANR, STIL MASELELERI	48
3.1. Ekologiyalıq temadaǵı materiallardıń janr ózgeshelikleri	48
3.2. Ekologiyalıq temadaǵı materiallardıń tili hám stili	59
Juwmaq	64
Paydalanǵan ádebiyatlar dizimi	69

O'ZBEKSTAN RESPUBLIKASI JOQARI HA'M ORTA ARNAWLI
BERDAQ ATINDAG'I QARAQALPAQ MA'MLEKETLIK UNIVERSITETI

Qaraqalpaq filologiyası fakulteti Magistratura studenti O'teniyazova G.

Jurnalistika qa'nigeli

Ilimiy basshı: Bekbawliev D.

2017-2019-oqiw jılı

Qa'nigelik 5A220101 Jurnalistika

(xizmet tu'rleri boyınsha)

**“Internet tarmag’ında ekologiyalıq mashqalalar (O’zbekstan web-saytlari boyınsha)”
atamasındaǵı**

MAGISTRLIK DISSERTACIASININ’ ANNOTACIASI

Magistrlik dissertatsiya jumısı temasınıń tiykarlanıwı hám aktuallıǵı.

Bizniń regionımızda Aral mashqalasınıń payda bolıwı, onıń keltirip shıǵarǵan zıyanı tek Ózbekstandı ǵana emes, al dúnya jámiyetshiligin de táshwishke salıp turǵan máseleler qatarınan orın almaqta. Mámleketimiz Prezidenti Shavkat Mirziyoev 2017-jıl 19-sentyabrdegi Birlesken Milletler Shólkeminiń Bas Assambleyasınıń 72-sessiyasındaǵı bayanatında Aral mashqalası tek ǵana usı regionniń mashqalası emesligi ekenligine itibar qarattı. Prezidentimizdiń baslamasınıń qollap-quwatlanıwı sıpatında BMShiniń Aralboyı regionı ushın İnsan qáwipsizligi boyınsha kóp tárepleme sheriklik tiykarında Trast fondınıń shólkemlestiriliwin atap ótiwimiz kerek

Ilimiy izertlew jumısımızdıń aktuallıǵı Ózbekstan internet saytlarında ekologiyalıq mashqalalardıń sáwleleniwini izertlew menen baylanıslı bolıp tabıladı. Sebebi, ǵalaba xabar quralları jámiyettiń barlıq tarawlarında didaktikalıq hám bilimlendiriw funktsiyasınıń ámelge asıradı. Ekologiyalıq jurnalistikanıń sapalı jumıs alıp barıwı jámiyetshilik tárepien ekologiyalıq mashqalalardıń áhmiyetli ekenligin túsindiriwdegi roli joqarı. Ekologiyalıq mashqalalardı sáwlelendirip kiyatırǵan internet saytlarında materiallardıń beriliwi, ekologiyalıq jurnalistikanıń mazmunı hám wazıypaların kompleks túrde úyreniw de aktual máselelerdiń biri.

Ízertlewdiń obekti hám predmeti: Biziń izertlew jumısımızdıń tiykarǵı obekti internet global tarmaǵındaǵı saytlarda ekologiyalıq mashqalalar sheshimine qaratılǵan máseleler, sonıń menen birge Ózbekistanda ekologiyalıq mashqalardı sáwlelendiriw baǵdarında jumıs alıp barıp atırǵan ekologiyalıq internet basılımları tiykarǵı obekt etip alınǵan. Ekologiyalıq saytlarda sáwlelengen materiallardıń tematikası, problematikası, janrı, til ózgesheligi temamızdıń predmeti esaplanadı.

Ízertlewdiń maqset hám wazıypaları: Jumıstıń tiykarǵı maqsetleriniń biri internet saytlarında ekologiyalıq mashqalalardıń beriliw ózgesheligin analizlew metodı arqalı anıqlaw. İlimiy hám publicistikalıq materiallarǵa súyengen halda ekologiyalıq temadaǵı materiallardıń janrlıq, tematikalıq ózgesheliklerin úyreniwden ibarat boldı.

Usı maqsetlerge erisiw ushın aldımızǵa tómendegi wazıypalardı qoydıq:

- ekologiyalıq jurnalistikanıń tiykarǵı baǵdarların, wazıypaların kórsetip beriw;
- zamanagóy ekologiyalıq internet saytlarına anıqlama beriw;
- ekologiyalıq, informatsiyalıq hám analitikalıq saytlardıń tiykarǵı tematikalıq baǵdarların anıqlaw;
- ekologiyalıq tematikanı ashıp beriwde jurnalistlik janrlardan hám hár qıylı stillerdiń áhmiyetine itibar qaratıw;
- Ózbekstanda ekologiyalıq jurnalistikanıń payda bolıw hám rawajlanıw basqıshlarına anıqlama beriw;
- İnternet saytlarında ekologiyalıq mashqalalar analizi hám olardıń sheshimine qaratılǵan máselelerden kelip shıǵıp, bul baǵdardaǵı izertlewlerdi jetilistiriw boyınsha pikir hám usınıslar kirgiziw.

İlimiy jańalığı. İzertlew jumısında birinshilerden bolıp Ózbekstan internet saytlarında ekologiyalıq mashqalalardıń sáwleleniw máseleleri sistemalastırılǵan. Sonıń menen birge, tematikalıq baǵdarları kórsetip berilgen.

Ízertlew jumısınń tiykarǵı máseleleri hám gipotezaları: Dissertatsiya jumısımızda búgingi kúnde hárekette bolǵan ekologiya baǵdarındaǵı Respublikamız veb-saytlarınıń operativlilik hám turaqlılıq koefficienti,

informatzialardıń hártúrliligi sıyaqlı tiykarlardı másele etip alǵanbız. Sonday-aq, izertlew jumısımızda Aral global apatshılıǵı teması keyingi úsh jıllıqta tez pát penen sáwleleniw xalatın mámleket tárepinen alıp barılıp atırǵanın dálilleymiz.

İzertlew jumısınıń teması boyınsha ádebiyatlarǵa sholıw:

Temanı metodikalıq jaqtan ashıp beriwde prezidentimiz Sh.M.Mirziyoevtıń bayanatların basshılıqqa aldıq¹. İzertlew jumısın izertlew, ekologiyalıq mashqalalardı talqılawda dáslep ózbekstanlı alımlardıń miynetlerine itibar qarattıq². İzleniwshi J.Marziyaev tárepinen “Ǵárezsizlik jılları Qaraqalpaqstan baspasózinde ekologiyalıq mashqalalar analizi”³ atamasındaǵı doktorlıq dissertatsiyası avtoreferatınıń maǵlıwmatlarınan qaratpa usılında paydalandıq. Ekologiyalıq jurnalistikanıń teoriyalıq tiykarın ashıp beriw ushın bir qatar shet elli ilimpazlardıń miynetlerinen paydalandıq⁴.

Dissertatsiyada qollanılǵan metodikanıń xarakteristikası: İzertlew jumısımızda saytlarda berilgen maǵlıwmatlar, jurnalistik dóretpelerdi salıstırmalı analiz, kontent analizi metodı tiykarında úyrenip, olarǵa ilimiy juwmaq shıǵardıq.

Dissertatsiyanıń ilimiy hám ámeliy áhmiyeti. Bul ilimiy jumıs házirgi qaraqalpaq jurnalistikası iliminde ǵalaba xabar quralları sistemasındaǵı ekologiyalıq jurnalistika túsiniǵin tuwrı túsiniwde, ekologiyalıq internet basılımlarında ekologiyalıq tematikanıń sáwleleniw dárejesin ańlawda úlken áhmiyetke iye. Joqarı oqıw orınlarında bilim alıp atırǵan jurnalistika bóliminiń studentleri ushın “Ekologiyalıq analiz” páninen oqıw qollanba sıpatında paydalanılıwı múmkin.

¹ <http://www.uza.uz/oz/politics/zbekiston-prezidenti-shavkat-mirziyeev-bmt-bosh-assambleyasi-20-09-2017>.

² Сулайманова С.Р., Маматова Я.М. Өзбекистан экологиялық журналистикасы турақлы раўажлануў контекстинде. – Тошкент: 2017., Қосимова Н. Глобал иклим ўзгариши ва журналистика. - Т: «Турон-Иқбол». 2016.

³ Марзияев Ж.К. «»

⁴ Берлова О.А., Борейко В., Колесникова В.Б., Кочинева А.Л. Как экологам работать со средствами массовой информации. Киев, 2000; Коханова Л.А. Экологическая журналистика, PR и реклама: учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности «Журналистика». – М.: Юнити –Дана, 2007., Кочинева, А., Берлова, О, Колесникова, В. Экологическая журналистика : Учеб. пособие. – М. : Центр координации и информации Социально-экологического союза, 1999., Сизова Л.В., Давыдова Н.Г. Советы начинающим журналистам. Краткое пособие для молодых журналистов-экологов. М., 2008; Фридман Ш.М., Фридман К.А. Пособие по экологической журналистике. Бангкок, 1998; Захарова О.А. Экологические коммуникации в социокультурном пространстве. М., 2008; Орлова М.В. Экологическая журналистика: существенные характеристики понятия. «Вектор науки тольяттинского государственного университета». Тольятти. 2013; Афонин А.А. Основы экологии.

**MINISTRY OF HIGHER AND SECONDARY SPECIAL EDUCATION OF THE
REPUBLIC OF UZBEKISTAN**

KARAKALPAK STATE UNIVERSITY NAMED AFTER BERDAKH

The faculty of Karakalpak philology Master student O'teniyazova G.

Journalism department Scientific supervisor: Bekbawliev D.

2017-2019 academic year Speciality : 5A220101

Annotation of master's dissertation work

Relevance of the topic work: The Relevance of the research is that the analysis of the coverage of environmental problems in the Internet sites of Uzbekistan. Because, media perform a didactic and educational function in society. Environmental journalism plays an important role in society's understanding of environmental problems. In addition, the phased coverage of environmental topics on Internet sites and a comprehensive study of the essence and objectives of environmental journalism is very relevant.

Object of research: The Object of the research is the study of environmental Internet sites.

Subject of study: Subjects of study is the theme, genre diversity, the language of the materials covered at environmental sites.

The degree of knowledge of the problem: It is worth noting that the student of the speciality of journalism of the Karakalpak state university named after Berdakh have many graduation works on covering on the topic of ecology in the media. But the coverage of environmental issues in environmental sites has not been studied.

Methodical and theoretical base of the thesis: Environmental journalism is the new direction in journalism of Uzbekistan. In the first years of independence, environmental journalism began to evolve in stages.

To reveal the topic, we were guided by the reports of the President of the republic of Uzbekistan Sh.M.Mirzioev.

For a comprehensive analysis of environmental issues, we first paid attention to the scientific works of Uzbek scientists. In addition, analyze to state of illumination of environmental issues in the media, we studied the author's abstract of a doctoral dissertation on the topic "Interpretation of environmental problems in the Karakalpak press in the years of independence" prepared by J.Marziyev.

Aims and objectives of the study: The main purpose of the study is to identify features of the coverage of environmental problems in Internet sites using the method of analysis. With the help of journalistic and scientific materials to identify features of the subject and genre political materials on environmental issues. To achieve this goals, we set the following tasks:

- To clarify the main direction and objectives of environmental journalism;
- Describe the current environmental web sites;
- reveal the need for media coverage of topics related to the environment;
- identify the main thematic areas of information and analytical sites;
- reveal the need to use a variety of journalistic genres and styles;
- to give a description of the emergence and development of environmental journalism of Uzbekistan;
- to reveal the peculiarity of environmental journalism.

Scientific supervisor:

doc. Bekbawliev Da'wletbay

Master student:

O'teniyazova Gu'lzada

Kirisiw

Magistrlik dissertatsiya jumısı temasınıń tiykarlanıwı hám aktualıǵı.

İnsaniyattıń óz jasaw ortalıǵın aman saqlap qalıw máselesi XXI ásirdeń eń áhmiyetli mashqalalarınıń birinen bolıp tabıladı. Bizıń regionımızda Aral mashqalasınıń payda bolıwı, onıń keltirip shıǵarǵan zıyanı tek Ózbekstandı ǵana emes, al dúnya jámiyetshiligin de táshwishke salıp turǵan máseleler qatarınan orın almaqta.

Eń dáslep mámleketimizdiń birinshi Prezidenti İslam Karimov 1993-jılı 18-iyunda Shveytsariyanıń «Fond forum» xalıqaralıq ekonomikalıq shólkeminiń IV sessiyasında shıǵıp sóylegen bayanatında dúnya jámiyetshilik itibarın Aral mashqalasına qaratıp, mına pikirdi ortaǵa taslaǵan edi: «Aral mashqalası tek ǵana mámleketimizge emes, Oraylıq Aziyaǵa da emes, al dúnya júzilik mashqala bolıp tabıladı. Aral boyındaǵı ekologiyalıq halattıń qıyınlasıwı aqıbetinde bul pútkil jer sharına tásir etiwı múmkin»¹. Bul birinshi Prezidentimizdiń Aral apatshılıǵın dúnya jámiyetshiligine tanıstırıwdaǵı belsendiligi edi.

Lekin, aradan bir neshe jıllar ótse de, Aral apatshılıǵı keltirip shıǵarıp atırǵan ekologiyalıq mashqalalar húkimetimizdiń itibarınan shette qalmadı. Mámleketimiz Prezidenti Shavkat Mirziyoev 2017-jıl 19-sentyabrdegi Birlesken Milletler Shólkeminiń Bas Assambleyasınıń 72-sessiyasındaǵı bayanatında Aral mashqalası tek ǵana usı regionnıń mashqalası emesligi ekenligine itibar qarattı: «Ózbekstan BMSH niń preventiv diplomatiya boyınsha regionallıq orayı tárepinen islep shıǵılǵan Ámiwdárya hám Sırdárya basseyni suw resurslarınan paydalanıw haqqındaǵı konventsiyalar joybarların qollap-quwatlaydı. Búgingi kúnniń eń keskin ekologiyalıq mashqalalarınıń biri – Aral apatshılıǵına jáne bir mártebe itibarınızdı qaratpaqshıman. Mine, meniń qolımda – Aral apatshılıǵı kórsetip berilgen karta. Oylayman, buǵan artıqsha dálil kerek emes. Teńizdiń qurıwı menen baylanıslı bolǵan aqıbetlerdi joq etiw xalıqaralıq kólemdegi is-háreketlerdi belsendilik penen birlestiriwdi talap etpekte. Biz BMSH tárepinen Aral apatshılıǵınan jábir shekken xalıqqa ámeliy járdem kórsetiw boyınsha usı jılı qabıl

¹ Каримов И. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиуосат, мафкура. - Тошкент. 1т. «Ўзбекистон». 1996. 247-254-бетлар.

etilgen arnawlı baǵdarlama tolıq ámelge asırılıwınıń tárepdarımız”¹, dep atap ótken edi.

Prezidentimizdiń baslamasınıń qollap-quwatlanıwı sıpatında BMSHniń Aralboyı regionı ushın İnsan qáwipsizligi boyınsha kóp tárepleme sheriklik tiykarında Trast fondınıń shólkemlestiriliwin ayrıqsha atap ótiwimiz kerek.

Bunnan tısqarı, Prezidentimizdiń tikkeley baslaması menen Araldıń qurıp qalǵan ultanına seksewil ósimligin egip, kóteriletuǵın duzlı shańdı uslap turıwdı jedel alıp barıwdı mámleketlik kólemdegi másele sıpatında qoyǵan edi. Mámleketimiz Prezidenti Sh.Mirziyoev 2018-jıl 28-dekabr kungi Oliy Majlis palatalarına jollaǵan múrájatında Aral teńiziniń suwsız aymaǵında kelesi jılı jáne 500 mın gektar toǵay jaratıladı, dep atap ótken edi.

Mine usınday ekologiyalıq mashqalardı jumsartıw boyınsha alıp barılıp atırǵan jumislardı auditoriyaǵa jetkerip beriwde ǵalaba xabar qurallarınıń ornı ayrıqsha bolıp tabıladı. Buǵan mısál sıpatında 2019-jılı yanvar ayında Nókis qalasınan 300 kilometr uzaqlıqtaǵı Aral teńiziniń qurǵaǵan ultanında, Moynaq rayonında xalıqaralıq press klubtıń shólkemlestiriliwin atap ótiwimizge boladı.

Solay etip, ilimiy izertlew jumısımızdıń aktuallıǵı Ózbekstan internet saytlarında ekologiyalıq mashqalalardıń sáwleleniwin izertlew menen baylanıslı bolıp tabıladı. Sebebi, ǵalaba xabar quralları jámiyettiń barlıq tarawlarında didaktikalıq hám bilimlendiriw funktsiyasın ámelge asıradı. Ekologiyalıq jurnalistikanıń sapalı jumıs alıp barıwı jámiyetshilik tárepinen ekologiyalıq mashqalalardıń áhmiyetli ekenligin túsindiriwdegi roli joqarı. Sonıń menen birge ekologiyalıq mashqalalardı basqıshpa-basqısh sáwlelendirip kiyatırǵan internet saytlarında materiallardıń beriliwi, ekologiyalıq jurnalistikanıń mazmunı hám wazıypaların kompleks túrde úyreniw de aktual máselelerdiń birinen bolıp tabıladı.

İzertlewdiń obekti hám predmeti: Biziń izertlew jumısımızdıń tiykarǵı obekti internet global tarmaǵındaǵı saytlarda ekologiyalıq mashqalalar sheshimine qaratılǵan máseleler, sonıń menen birge Ózbekistanda ekologiyalıq mashqalalardı sáwlelendiriw baǵdarında jumıs alıp barıp atırǵan ekologiyalıq internet basılımları

¹ <http://www.uza.uz/oz/politics/zbekiston-prezidenti-shavkat-mirziyeev-bmt-bosh-assambleyasi-20-09-2017>.

tiykarǵı obekt etip alınǵan. Ekologiyalıq saytlarda sáwlelengen materiallardın tematikası, problematikası, janrı, til ózgesheligi temamızdın predmeti esaplanadı.

İzertlewdiń maqset hám wazıypaları: Jumıstın tiykarǵı maqsetleriniń biri internet saytlarında ekologiyalıq mashqalalardıń beriliw ózgesheligin analizlew metodı arqalı anıqlaw. İlimiy hám publitsistikalıq materiallarǵa súyengen halda ekologiyalıq temadaǵı materiallardın janrlıq, tematikalıq ózgesheliklerin úyreniwden ibarat boldı.

Usı maqsetlerge erisiw ushin aldımızǵa tómendegi wazıypalardı qoydıq:

- ekologiyalıq jurnalistikanıń tiykarǵı baǵdarların, wazıypaların kórsetip beriw;
- zamanagóy ekologiyalıq internet saytlarına anıqlama beriw;
- qorshaǵan ortalıq temasın ashıp beriwde ǵalaba xabar qurallarınıń áhmiyetin ashıp beriw;
- ekologiyalıq, informatsiyalıq hám analitikalıq saytlardıń tiykarǵı tematikalıq baǵdarların anıqlaw;
- ekologiyalıq tematikanı ashıp beriwde jurnalistlik janrlardan hám hár qıylı stillerdiń áhmiyetine itibar qaratıw;
- Ózbekstanda ekologiyalıq jurnalistikanıń payda bolıw hám rawajlanıw basqıshlarına anıqlama beriw;
- ekologiyalıq jurnalistikanıń ózine tán táreplerin ashıp beriw;
- İnternet saytlarında ekologiyalıq mashqalalar analizi hám olardıń sheshimine qaratılǵan máselelerden kelip shıǵıp, bul baǵdardaǵı izertlewlerdi jetilistiriw boyınsha pikir hám usınıslar kirgiziw.

İlimiy jańalıǵı. İzertlew jumısında birinshilerden bolıp Ózbekstan internet saytlarında ekologiyalıq mashqalalardıń sáwleleniw máseleleri sistemalastırılǵan. Sonıń menen birge, tematikalıq baǵdarları kórsetip berilgen.

İzertlew jumısınıń tiykarǵı máseleleri hám gipotezaları: Dissertatsiya jumısımızda búgingi kúnde hárekette bolǵan ekologiya baǵdarındaǵı Respublikamız veb-saytlarınıń operativlilik hám turaqlılıq koefitsenti, informatsiyalardıń hártúrliligi sıyaqlı tiykarlardı másele etip alǵanbız. Sonday-aq,

izertlew jumisımızda Aral global apatshılıǵı teması keyingi úsh jıllıqta tez pát penen sáwleleniw xalatın mámleket tárepinen alıp barılıp atırǵan siyasat arqalı túsindiriwshi gipotezanı dálillewge umtılamız.

Bunnan tısqari, internet saytlarındaǵı ekologiyalıq materiallardın tásirsheńligi joqarı emes degen gipotezanın natuwrı ekenligin dálillewge háreket etemiz.

İzertlew jumısının teması boyınsha ádebiyatlarǵa sholıw: Atap ótiwimiz kerek, Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti jurnalistika qánigeligi pitkeriwshi studentleri tárepinen ekologiya mashqalası hám olardıń sheshimine baylanıslı bir qatar pitkeriw qánigelik jumısları jazıldı. Lekin, ekologiyalıq internet basılımlarında ekologiya temasının izertleniw dárejesi boyınsha izertlew jumısı alıp barılmadı. Biz bul másele boyınsha birinshilerden bolıp ilimiy izertlew jumısın alıp barmaqтамız. Ekologiyalıq baǵdar zamanagóy Ózbekstan jurnalistikasının jańa baǵdarlarınıń birinen esaplanadı. Gárezsizliktiń dáslepki jılları, ekologiyalıq jurnalistika áste-aqırınlıq penen qalıplese basladı.

Temanı metodikalıq jaqtan ashıp beriwde prezidentimiz Sh.M.Mirziyoevtin bayanatların basshılıqqa aldıq¹.

İzertlew jumısın hár tárepleme izertlew, ekologiyalıq mashqalalardı talqılawda dáslep ózbekstanlı alımlardıń miynetlerine itibar qarattıq². Sonın menen birge, izleniwshi J.Marziyayev tárepinen “Gárezsizlik jılları Qaraqalpaqstan baspasózinde ekologiyalıq mashqalalar analizi”³ atamasındaǵı doktorlıq dissertatsiyası tayarlandı. Bunda avtoreferat arqalı sońǵı maǵlıwmatlardan qaratpa usılında paydalanıwdı uyǵardıq.

Ekologiyalıq jurnalistikanın teoriyalıq tiykarın ashıp beriw ushın bir qatar shet elli ilimpazlardın miynetlerinen paydalandıq⁴.

¹ <http://www.uza.uz/oz/politics/zbekiston-prezidenti-shavkat-mirziyeev-bmt-bosh-assambleyasi-20-09-2017>.

² Сулайманова С.Р., Маматова Я.М. Ўзбекистан экологиялық журналистикасы турақлы раўажланьў контекстинде. – Тошкент: 2017., Қосимова Н. Глобал иқлим ўзгариши ва журналистика. - Т: «Турон-Иқбол». 2016.

³ Марзияев Ж.К. «»

⁴ Берлова О.А., Борейко В., Колесникова В.Б., Кочинева А.Л. Как экологам работать со средствами массовой информации. Киев, 2000; Коханова Л.А. Экологическая журналистика, PR и реклама: учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности «Журналистика». – М.: Юнити –Дана, 2007., Кочинева, А., Берлова, О., Колесникова, В. Экологическая журналистика : Учеб. пособие. – М. : Центр

Dissertatsiyada qollanilgan metodikanin xarakteristikasi: Iztirlew jumisimizda ekologiya bagdarindaqi saytlarda berilgen magliwmatlar, jurnalistlik doretpelelrdi salıstırmalı analiz, kontent analizi metodu tiykarında úyrenip, olarqa ilimiy juwmaq shıgarıldı.

Dissertatsiyanin ilimiy ham ameliy ahmiyeti. Bul ilimiy jumis hazirgi qaraqalpaq jurnalistikası iliminde galaba xabar quralları sistemasındaqi ekologiyalıq jurnalistika túsiniyin tuwrı túsiniwde, ekologiyalıq internet basılımlarında ekologiyalıq tematikanin sawleleniw darejesin anlawda úlken ahmiyetke iye. Sonin menen bir qatarda, joqarı oqıw orınlarında bilim alıp atırğan jurnalistika bóliminin studentleri ushin “Ekologiyalıq analiz” paninen oqıw qollanba sıpatında paydalanılıwı múmkin. Jumistin nátiyjelerinen:

- Ózbekstan ekologiyalıq jurnalistikasına arnalğan ilimiy miynetlerge qosımsha sıpatında;

- joqarı oqıw orınlarında jurnalistika qanıgeliginde talim alıp atırğan studentlerge hazirgi zaman jurnalistikası teoriyasın úyrengende ham usı bagdarda ilimiy jumislar alıp barganda, jaña sabaqlıq ham oqıw-qollanbalar tayarlawda;

- universitetin jurnalistika talim bagdarı studentleri ushin arnawlı kurslar oqıtıwda, arnawlı seminar jumisların ótkeriwde paydalanıw múmkin;

- joqarı oqıw orınlarında pitkeriw qanıgelik jumisların, magistrlik dissertatsiyalardı jazıwda qollanba etip paydalanıw múmkin.

Jumistin mazmunı ham juwmaqları respublikalıq ham xalıqaralıq ilimiy-teoriyalıq konferentsiyalardin materiallar toplamında ham ilimiy jurnallarda jariyalangan. Internette ekologiyalıq mashaalalardin sawleleniwi ham Aral global mashqalası boyınsha tómendegi ilimiy maqala ham tezislerdi jariyaladıq:

координации и информации Социально-экологического союза, 1999., Сизова Л.В., Давыдова Н.Г. Советы начинающим журналистам. Краткое пособие для молодых журналистов-экологов. М., 2008; Фридман Ш.М., Фридман К.А. Пособие по экологической журналистике. Бангкок, 1998; Захарова О.А. Экологические коммуникации в социокультурном пространстве. М., 2008; Орлова М.В. Экологическая журналистика: сущностные характеристики понятия. «Вектор науки тольяттинского государственного университета». Тольятти. 2013; Афонин А.А. Основы экологии.

I BAP. Ǵalaba xabar qurallarında ekologiyalıq jurnalistika global mashqalalar sheshiminiń bir túri sıpatında

1.1. Ekologiyalıq jurnalistika túsiniǵiniń payda bolıw tiykarları

Ekologiyalıq jurnalistika ózine tán ózgesheliklerine hám baǵdarlarına iye. Sebebi, onda tábiyiy hám sotsiallıq qubılıslar ekosistemaniń halatı hám rawajlanıwı tiykarında úyreniledi. Solay etip, ekologiyalıq jurnalistika («oykos» - úy, «logos» - ilim) úy haqqındaǵı bilimlerdi beriwdi, tiri organizmler menen qorshaǵan ortalıqtıń qatnasıqların sáwlelendirip baradı.

Ayrıqsha atap ótiwimiz kerek, janlı hám jansız tábiyat arasındaǵı qatnasıqlardı biliw ushın insaniyat bir neshshe ásirlerden berli háreket etip kelmekte. Eski dáwirlerde, aq insaniyat ańızlar, ápsanalar arqalı tábiyat qubılısların boljawǵa, onı boysındırıwǵa umtılıp kelmekte. İnsanniń payda bolıw dáwirinde tiri qalıwı, jasawı ushın qorshaǵan ortalıq, ósimlikler hám haywanatlar dúnyası haqqında azǵana bolsa da, bilimge iye bolıwı kerek boldı. İnsaniyattıń ekologiya haqqındaǵı túsiniǵileri onıń talapları menen birge payda boldı.

Tábiyatqa miyrimli qatnasta bolıw, insaniyat hám tábiyat ortasındaǵı ruwxıy qatnaslar belgili oyshıllar bolǵan Pifagor, Aristotel, Geraklit, Seneka, Avgustin, Í. Kant hám basqalardıń miynetlerinde kózge taslanadı.

Lekin, ekologiya óz aldına ilimiy baǵdar sıpatında XIX ásirdeń ortalarına kelip qalıplesti. Onıń tiykarın salıwshı sıpatında İen universiteti professorı Ernst Gekkel esaplanadı. Ol birinshilerden bolıp “ekologiya” atamasın óziniń “Organizmniń ulıwmalıq morfologiyası” (1866) dep atalǵan miynetinde qollandı. Gekkel ekologiya dep – bizler tábiyat ekonomikası haqqında bilimlerdiń jıynaǵın túsinemiz. Haywanatlardıń qorshaǵan ortalıq penen bir pútin qatnasıqta ekenligin úyreniw, organikalıq, organikalıq emes, eń aldı menen olardıń doslıq hám qarsılıqta bolatuǵın haywanatlar menen qatnasıqların úyrenedi. Bir sóz benen

aytqanda, ekologiya – bul Darwin atap ótkenindey, jasaw ushin gúrestin halatlarındaǵı shiyelenisken qatnasıqlardı úyrenedi¹.

Keyin ala, A.A.Afonina jigirmalanshı ásirde tómendegi túsiniqlerdi payda etti. Onıń pikirinshe: “Ekologiya – bul janlı tirishilikniń qorshaǵan ortalıq penen qatnası, organizmler sistemasınıń qalıplesiw strukturası esaplanadı (populyatsiya, ekosistema)”².

Frantsiyalı alım Sen-Mark frantsuz jámiyetinde tábiyatqa bolǵan sol dáwirdegi qatnastı bılayınsha táriplep beredi: “Jámiyettegi bay jasaytuǵın adamlar materiallıq baylıq arttırıw ushin qorshaǵan ortalıqqa zıyan keltiredi. Olar tábiyat baylıqların ulıwma bahalıq qubılıs sıpatında qabıl etpeydi. Tábiyattı qorǵaw jer iyeleri ushin paydalı emes, olar tábiyattı wayran etiw arqalı úlken payda aladı”³.

Birinshi ekologlar “tábiyattanıwshılar” dep atalıp kelingен hám olar qorıqxanalarda haywanatlar hám ósimlik dúnyasın baqlap barıw, olardıń sanınıń ózgeriwın analizlep barǵan. Olar ózlerin tek ǵana tábiyattı qorǵawshılar sıpatında qabıl etken.

1971-jılı búgingi kúni kópshilik ushin tanıs bolǵan “Grinpis” mámleketlik emes shólkemi payda boladı, onıń tiykarǵı maqseti jámiyetshilik hám húkimettiń itibarın tartıp globallıq ekologiyalıq mashqalalardı sheshiw bolıp tabıldı.

“Grinpis” óziniń kópshilikniń itibarın tartatuǵın aktsiyaları menen ǵalaba xabar quralları menen birgelikte jumıs alıp bardı. Jáhán jámiyetshiligi hám mámleketleriniń ekologiyalıq siyasat boyınsha jumıslarınıń rawajlanıwında ózgeristiń bolıwına Stokgolmda bolıp ótken BMSH niń xalıqaralıq konferentsiyanıń ornı ayırıqsha boldı. Ol 1972-jılı bolıp ótti. Onıń tiykarǵı baǵdarı insan jámiyetshiligi hám tábiyattıń ortasındaǵı qatnasıqlarda payda bolǵan mashqalalardı sheshiw boldı. Bul konferentsiyada qorshaǵan ortalıq boyınsha BMSH niń baǵdarlaması islep shıǵıldı hám Xalıqaralıq qorshaǵan ortalıqtı qorǵaw kúni dep 5-iyun qabıl etildi.

¹ Большаков В.Н., Криницын С.В., Кряжмский Ф.В., Миртитч: Рики Х.П. Проблемы восприятия современным обществом основных понятий экологической науки // Экология. 1996. №3. – С. 155-160.

² http://afonin-59-bio.narod.ru/3_ecology/3_ecology.htm/Афонин А.А. Основы экологии.

³ Сен-Марк Ф. Социализация природы. М., 1977. - С 35.

Al, 1992-jılı Braziliyanıń Rio-de-Janeyro qalasında qorshaǵan ortalıqtı qorǵaw boyınsha ekinshi xalıqaralıq konferentsiya bolıp ótti. Onda insaniyattıń XXI ásirde insan hám tábiyattıń óz-ara baylanısınan tiykarǵı printsipleri islep shıǵıldı. 1993-jılı bolıp ótken konferentsiyanıń sheshimi menen xalıqaralıq Qızıl atanaq shólkemine tiykar salındı. Onıń tiykarǵı maqseti ekologiyalıq bilimlendiriw hám tárbiyanıń, turaqlı rawajlanıwdıń tiykarǵı baǵdarı ekenligi atap ótilgen edi.

A.Kochinevanıń “Ekologiyalıq jurnalistika” atamasındaǵı miynetinde ekologiya bir qatar ilimiy hám ámeliy baǵdar hám ilimge bólinip ketti. “Ekologiya” termini barlıq waqıtta tuwrı mánisinde qollana bermeydi. Keyingi waqıtlar tómendegi tendentsiyalar kózge taslanadı: qorshaǵan ortalıq penen, insan hám tábiyat ortasındaǵı qatnasıqlardıń barlıǵı ekologiya dep atalmaqta. Ekologiyanıń bir qatar ózgeshe baǵdarları payda boldı¹.

Solay bolsa da, ekologiya hám insaniyat ortasındaǵı qatnasıqlar keń jámiyetshilikke onsha tanıs bolmaǵan edi. Sebebi, jurnalistikada ekologiyalıq mashqalalardı tuwrıdan-tuwrı sáwlelendirip baratuǵın baǵdar bolmadı. Bul bolsa, ekologiyalıq jurnalistikanıń óz aldına baǵdar sıpatında qalıplesiwine tiykar jaratıp berdi.

Ótken ásirde qalıplese baslaǵan jurnalistikanıń jańa baǵdarı haqqında bir qatar ilimiy jumıslar islengen edi. Lekin bul baǵdardaǵı jańa mashqalalardı talqılawdı zamannıń ózi talap etpekte. İlimpaz M.V.Orlovanıń atap ótiwinshe: “Ekologiyalıq jurnalistika atamasınan ózi belgili dárejede talqılawdı talap etedi. Onıń maqsetli baǵdarında anıqlaw lazım”².

A.Kochineva avtor toparı menen birgelikte tómendegi túsinikti usınıs etedi: “Ekologiyalıq jurnalistika global, lokal kórinistegi ekologiyalıq mashqalalardıń mazmunın tınımsız hám keń túrde sáwlelendiriwdi talap etedi. Bunday

¹ Кочинева, А., Берлова, О, Колесникова, В. Экологическая журналистика : Учеб. пособие. – М.: Центр координации и информации Социально-экологического союза, 1999. – 40 с.

² Орлова М. В. Экологическая журналистика. Сущностные характеристики понятия // Вектор науки. ТГУ. № 1 (23), 2013. – С 220.

jurnalistikanıń predmeti tek ǵana mashqala emes, al qorshaǵan ortalıqtı qorǵaw hám onnan paydalanıw baǵdarındaǵı jaqsı mısallarda bolıwı múmkin”¹.

Sh.M.Fridman hám K.A.Fridmanlar bul ekologiyalıq jurnalistikanıń tar mazmundaǵı anıqlaması ekenligine itibar qaratıp, avtorlar tómendegi pikirlerdi ortaǵa taslaydı: Ekologiyalıq jurnalistikanıń predmeti menen onıń tematikalıq baǵdarları bolǵan den sawlıqtı saqlawdan baslap balıqshılıqqa shekem atap ótiw arqalı túsinikti tolıq ashıp beriw qıyın, jáne de onı ashıp beriw qıyınshılıq tuwdıradı. Eger tiykar sıpatında qıyın sistema dep ortalıq túsinilse, yaǵnıy, onda janlı hám jansız tábiyat qıyın qatnasıqlarǵa ushıraydı. Onda qálegen jurnalistikanı ekologiyalıq jurnalistika sıpatında qabıl etiwge boladı².

Sol ushın da, Sh.M.Fridman hám K.A.Fridman ekinshi anıqlamanı beredi: “Ekologiyalıq jurnalistika bul xalıqtıń den sawlıǵı, ekonomika, tábiyiy resurslar hám hár qıylı ilimiy izertlewler menen baylanıslı máselelerdi sáwlelendirip baradı. Solay etip, ekologiyalıq jurnalistikanıń predmetin insanlardıń tiri hám jansız tábiyat elementleri menen qatnası quraydı. Olar paydalanılıwı, qayta bólistiriwi, joq etiliwi esabınan qorshaǵan ortalıqtı ózgerтип otıradı”³.

Kópshilik alımlardıń pikirinshe, ilimpaz M.V. Orlovanıń anıqlaması haqıyqatlıqqa jaqın keledi. Onıń pikirinshe: “Ekologiyalıq jurnalistika – bul kúndelikli ómir sáwlelenetuǵın informatsiyada qorshaǵan ortalıq halatınıń operativ túrde sáwleleniw forması. Onıń maqseti jámiyetti, ulıwma insaniyattı, tábiyiy balanstı saqlaǵan halda turaqlı rawajlanıw hám jasawına kerекli bolǵan maǵlıwmatlar penen táminlep barıw bolıp tabıladı”⁴.

Solay etip, ekologiyalıq jurnalistikanıń obekti bizdi qorshap turǵan ortalıq, onıń predmeti bolsa, jámiyettiń qorshaǵan ortalıqqa tásir etiw sheńberi bolıp tabıladı. Bul tarawdıń ǵalaba xabar qurallarında turaqlı túrde sáwlelenip barıwı jámiyette qorshaǵan ortalıq haqqında belgili bir kóz-qaraslardıń payda bolıwına

¹ Кочинева, А., Берлова, О, Колесникова, В. Экологическая журналистика : Учеб. пособие. – М.:Центр координации и информации Социально-экологического союза, 1999. – С 45.

² Фридман, Ш.М., Фридман, К.А. Пособие по экологической журналистике. – Бангкок, Таиланд: Комиссия ООН по странам Азии и Тихоокеанского региона, 1988. – С 47.

³ Сол дерек. – С 47.

⁴ Орлова М. В. Экологическая журналистика. Сущностные характеристики понятия // Вектор науки. ТГУ. № 1 (23), 2013. – С 221.

sebeb boladı. Yaǵnıy bunday halatta insaniyat ózin qorshap turǵan ortalıqqa zıyan keltirmewge háreket etedi.

Eger ǵárezsizlikten aldınǵı dáwirge itibar beretuǵın bolsaq, regiondaǵı ekologiyalıq máselelerdiń orayında Aral teńizi suwınıń qurıp barıwı menen baylanıslı bolǵan mashqalalar turdı. Yaǵnıy, ǵárezsizlikke shekemgi dáwirde Aral teńiziniń qurıp barıwı menen regionda payda bola baslaǵan dáslepki ekologiyalıq mashqalalar, insan salamatlıǵı, toǵaylardıń joq etiliwi, biologiyalıq kóp túrlilikke zıyan keltiriliwi máseleleri dáslep ekolog ilimpazlar tárepinen sáwlelenip barılǵan edi. Al, ǵalaba xabar quralları ishinde ekologiyalıq máselelerdi birinshilerden bolıp baspasóz óz betlerinde hár tárepleme sáwlelendirip bardı.

Lekin, bul dáwirde Aral teńizi áste-aqırınlıq penen keyinge sheginip baratırǵan bolsa da, bul másele ǵalaba xabar qurallarında onsha kózge taslanbadı. Bunıń baslı sebepleriniń biri sıpatında burınǵı awqam dáwirindegi kommunistlik partiyanıń úgit-násiyatlawshı mashinasınıń mashqalalardı jámiyetshilikke tanıstırıwǵa bolǵan qarsılıǵı boldı. Bul óz gezeginde maǵlıwmatlardıń jasırılıwına, ayırım kórsetkishlerdiń tómenletip kórsetiliwine sebepshi boldı. Onıń saldarınan jámiyette qorshaǵan ortalıqqa bolǵan ózgeshe qatnas qalıplespedi.

Buǵan mısal sıpatında ilimpaz N.V.Kalininaniń pikirin keltirip ótiwimizge boladı: “Sovet bes jıllıǵında tábiyattı qorǵaw ideyaları joqqa shıǵarıldı, buǵan mısal etip, “Oxrana prirodi” jurnalınıń atamasınıń “Priroda i sotsialisticheskoe xozyaystvo”, al “Yunıy naturalist” jurnalı bolsa “Yunıy kolxoznik” jurnalı bolıp ózgeriwine sál qaldı¹. Haqıyqattan da, ekologiyalıq halattı sáwlelendirip bergen material kúshli itibar astında boldı. Qorshaǵan ortalıq haqındaǵı maǵlıwmatlar kópshiliktiń itibarına usınılmadı, eger bunday maǵlıwmat jámiyetshilikke tanıstırılǵan bolsa, bunıń ayıpkeri sıpatında nızamsız túrde ań awlawshılar, turistler hám basqa da xojalıq júrgiziwshi subektleri atap ótildi.

Usı dáwir ekologiyalıq mashqalalarınıń sáwleleniw halatı boyınsha ilimpaz L.V.Sizova mına pikirdi bildirip ótedi: “Bul dáwirde sovet húkimetinde ayırım

¹ Калинина Н.В. «Факторы экологизации отечественных средств массовой информации: исторический аспект»/Н.В. Калинина// Вопросы журналистики №17. – Владивосток: Издательский дом ДВФУ, 2012. – С 105-111.

qarama-qarsılıqlardıń payda bolıwı menen olardı boldırmaw ushın nızamsız ań awlawshılar hám nızamsız turistlik etken insanlar menen gúres alıp barıw máselesi ortaǵa taslandı. Ekologiyalıq informatsiya hám xalıq xojalıǵınıń ekologiyaǵa zıyan keltiriwi halatları jámiyetshilikten jasırıldı”¹.

“Chernobil ekologiyalıq úgit-násiyatlaw baǵdarındaǵı jumıslarımızdıń tiykarsız ekenligin kórsetip berdi. Bul óz gezeginde Evropaǵa jol ashtı, atom elektrostantsiyaları hám onıń menen baylanıslı mashqalalar boyınsha maǵlıwmatlardıń jámiyetshilikke alıp shıǵılıwına qarsı bolatuǵın tosqınlıqlardı alıp tasladı. Chernobil daǵdarısınan soń biziń mámleketimiz delegatsiyasınıń Londonda MAGATE májilisinde shıǵıp sóylewi jámiyetlik turmıstaǵı eń aktual waqıya boldı hám ol ayrıqsha jaǵdaylar haqqındaǵı informatsiyanıń ashıqlıǵı boyınsha jańa baskıshı ashıp berdi”².

Ádette ekologiyalıq jurnalistika túsiniǵi keń hám tar kólemde túsindiriledi. Predmettiń ózgeshelikleriniń biri ekologiya ilimine barıp taqaladı, yaǵnıy, ekologiya tiri organizmlerdiń qorshaǵan ortalıq penen qatnası túsiniledi. “Zamanagóy ekologiya – biooray haqqındaǵı ilim”³. Oǵan populyatsiyalıq ekologiya, sinekologiya hám basqada pánler kiredi.

Sol ushın da “qálegen jurnalistikanı ekologiyalıq jurnalistika dep atawǵa boladı”⁴, yaǵnıy, insanlar menen janlı, jansız tábiyat qatnası da usılar qatarına kiredi.

Ekologiyalıq jurnalistika haqqında sóz etilgende, belgili avtor, jurnalist, jazıwshı hám professor Maykl Fromnıń “Green Ink: vvedenie v ekologicheskuyu jurnalistiku”⁵ (1988) atamasındaǵı miynetin atap ótiwimiz kerek.

Avtor óz iskerligin 1960-jıldan baslap ekologiyalıq jurnalist sıpatında baslaydı. Amerikada onı ekologiyalıq jurnalistikanıń tiykarın salıwshı sıpatında tán aladı. Bir qatar basılımlarda kolumnist bolǵan Maykl From (Field & Stream, Los

¹ 53.Сизова Л. В. Система экологической прессы России – М., 1996 – 4 с.

² Коханова Л.А. Экологическая журналистика, PR и реклама. М.: Юнити-дата, 2007. С. 41.

³ Христофорова Н. К. Основы экологии. 1999. URL: <http://myzooplanet.ru/ekologii-osnovyi/osnovyi-ekologii.html>

⁴ Фридман, Ш.М., Фридман К.А. Пособие по экологической журналистике. 1998. – С. 2.

⁵ Frome Michael. Green Ink: an introduction to environmental journalism. University of Utah 45. Press, Salt Lake City, 1998, 204 p.

Angeles Times, American Forests, Defenders of Wildlife) joqarı oqıw orınlarında da sabaq berdi. Sol jerde ekologiyalıq jurnalistika boyınsha baǵdarlama ashıldı. Keyin ala, bir qatar ilimiy miynetlerdiń avtorı. Atap ótetuǵın bolsaq, kitaptıń baslaması bılayınsha baslanadı: “ekologiyalıq jurnalistler informatsiyalı-úgit-násiyatlawdı alıp barıwı kerek (advocacy) yaǵnıy, bul pikir amerika izertlewshileri ushın ózgeshe bolıp tabıladı”. Bunnan tısqarı onıń atap ótiwinshe “tábiyattı qorgaw aspekti anıq maǵlıwmatlarǵa júginiw degen wazıypanı biykarlap taslamaydı. Bul jámiyette informatsiyalıq tırnaqtıń qalanıwına tiykar boladı”¹.

Maykl From ekologiyalıq jurnalistikanıń siyasiy maqsette qollanılǵanlıǵın da atap ótedi. Máselen, 1996-jılı Bill Klinton menen bolıp ótken waqıyanı atap ótiwge boladı. Ol ǵalaba xabar qurallarında tábiyattı qorgawshı sıpatında kózge taslandı (Yeloustondaǵı milliy park aldında kárxanasınıń qayta jumıs baslawına tıyım saldı) hám onıń nátiyjesinde saylawlar aldında reytingi kóterilip ketti. Avtor jámiyetshilik tárepinen atap ótilgen faktler kompaniyanıń óz jobalarınan bas tartıwına tiykar jarattı yaǵnıy, 1972-jılı “Taza suw nızamı” nıń qabıl etiliwine alıp keldi. Altın qazıp shıǵarıwshı kompaniya usı nızam tiykarında arzalardı qabıl etip alǵan edi hám finanslıq tárepten gezektegi sud protsesine qatnasıw imkaniyatına iye emes edi. From tek ǵana federal basılıw hám ekologiyalıq shólkemniń xabarshısı usı halattı bayqaǵan edi² dep atap ótedi.

Bunnan tısqarı, ekologiyalıq jurnalistlerdiń kemshiliklerine de itibar beredi. “Olar da profil tema boyınsha bilimge iye emes, sol ushın járiyalanıp atırǵan materialları anıq emes, dezinformatsiyaǵa da ushıraydı, geyde mashqalaǵa tolıq baha bere almaydı”³.

Solay etip, ekologiyalıq jurnalistika bul jurnalistikanıń jańa baǵdarı. Ol tiykarınan jámiyet hám onı qorshap turǵan ortalıq ortasındaǵı qatnasıqlardı tuwrı yaqi sın kóz-qaras penen bahalaydı. Sonıń menen birge jámiyette ekologiya, bizdi

¹ Frome Michael. Green Ink: an introduction to environmental journalism. University of Utah 47. Press, Salt Lake City, 1998, P 3.

² Frome Michael. Green Ink: an introduction to environmental journalism. University of Utah 49 . Press, Salt Lake City, 1998, P 8

³ Усы дерек.

qorshap turǵan ortalıq haqqındaǵı kóz-qaraslardı payda etiwde, olarda bolǵan ekileniwshilikti jemirip taslawǵa háreket etedi.

1.2. Ekologiyalıq jurnalistika global mashqalalardı sheshiwdiń áhmiyetli baǵdarı sıpatında

Ayrıqsha atap ótiwimiz kerek, ekologiyalıq jurnalistikanıń tez pát penen rawajlanıwına gárezsizlikten keyingi jılları tiykar jaratıldı. Demek, jámiyettegi ayırım protsesslerdiń ózgeriwi, tábiyat hám insan arasında qarım-qatnaslardıń jańa basqıshqa kóteriliwi menen ekologiyalıq jurnalistikanıń tematikalıq baǵdarları ózgerdi, ózine tán wazıypaları qalıplesip bardı.

Ekologiyalıq jurnalistikanıń wazıypaların ilimpaz V.L.Tsvik bılayınsha atap ótedi:

İnformatsiyalıq wazıypası. Onıń maqseti – ekologiyalıq halat haqqında durıs maǵlıwmat beriw, jáne qorshaǵan ortalıqtıń anaw yaki mınaw qubılısınıń xalıqtıń den sawlıǵı hám ómirine tásir etiwın kórsetip beriw. Universal tiptegi basılımlardıń tiykarǵı wazıypası esaplanadı. Sebebi, tereń analizdi talap etpeydi, tek ǵana faktlerdi bayanlaw menen sheklenedi.

Shólkemlestiriwshilik wazıypası. Bul wazıypanı orınlawshı materiallar insanlardı ekologiyalıq mashqalalardı sheshiw ushın háreket etiwge tiykar jaratıp beredi. Kópshilik halatlarda qánigelesken basılımlar hám ekologiyalıq shólkemlemlerdiń internet saytlarında ushırasadı.

Bilimlendiriw wazıypası. Onıń wazıypası ekosistemanıń iskerligi menen tanıstırıw, qorshaǵan ortalıqtıń hár qıylı protsessleri menen baylanısın kórsetip beriw. Bul wazıypa ilimiy hám ilimiy hámme ushın tán bolıp tabıladı. Sol ushın avtordan joqarı dárejedegi bilim talap etedi.

Baqlawshılıq wazıypası. Bul wazıypa qorshaǵan ortalıqqa tásir etip atırǵan kárxana hám fabrikalardıń, húkimettiń iskerligi hám ekologiyalıq informatsiyaǵa tuwrıdan qol jetkiziw imkaniyatın jaratıp beredi. Bul wazıypa húkimet

strukturalarınan gárezsiz basılımlarda, hám auditoriya arasında abırayǵa iye basılımlarda kózge taslanadı¹.

Ekologiyalıq jurnalistikanıń tiykarǵı wazıypaları sıpatında: auditoriyanı anıq hám hár tárepleme úyrenilgen ekologiyalıq informatsiyalar menen táminlew, xalıqtıń ekologiyalıq bilimnı jetilistiriw bolıp tabıladı. Ekologiyalıq jurnalistika qaysı bir máseleni kóterse de birinshi gezekte global mashqalalardı qosıp qamtıwǵa májbúr boladı.

Búgingi zaman ekologiyalıq jurnalistikası keń kólemdegi mashqalalardı qamtıp aladı, olardıń hár biri birinshi gezekte insan iskerligi menen tıǵız baylanıslı ekenligin atap ótiwimiz kerek. Eger jurnalist ayrıqsha jaǵdaylar tiykarında insanlar nabit bolǵan bolsa, ol birinshi gezekte bul apatshılıqtıń kelip shıǵıw sebeplerin kórsetip beriwi kerek. Olar xalıqtıń ekonomikalıq jaqtan qorǵalmaǵanlıǵı yaqı bolmasa ayrıqsha jaǵdaylar boyınsha xızmetlerdiń usı apattıń bolatuǵınlıǵın aldın ala xabarlamalıǵı sebeplerin kórsetip beriwi kerek boladı. Ekojurnalist bunday halatta mashqalanı sheshiwdiń alternativ variantların da kórsetip beriwi lazım boladı.

Búgingi dáwir dúnya júzilik ekologiyalıq jurnalistikada tómendegi tematikalıq baǵdarlar kózge taslanadı:

Siyasiy-hukıqıy baǵdar. Bul ekologiyalıq mashqalanıń siyasiy hám sotsiallıq analizi hám xalıqaralıq aspekti túsiniledi. Bunda tábiyattı qorǵaw boyınsha nızamshılıqtıń jetilistiriliwi, ekologiya boyınsha xalıqaralıq birge islesiwdi rawajlandırıwı máseleleri de bolıwı múmkin.

Bilimlendiriw baǵdarı. Ol ekologiyalıq bilim beriwdi óz aldına maqset etip qoyadı. Tábiyat penen sanalı qatnas jasaw ushın jámiyettiń hám onı qorshaǵan ortalıqtıń iskerligi boyınsha nızamlıqlar menen tanıs bolıw kerek. Bilim qatnas jasawdı úyretedi.

Biologiyalıq baǵdar. Ekologiyalıq mashqalalardı óz-ara, yaǵnıy, ekologiya hám ekonomikanıń bir-biri menen paydalı qatnas jasawın sáwlelendiredi hám

¹ Цвик В.Л. Введение в журналистику/В.Л. Цвик. - М.: МНЭПУ, 2000. –С. 84-90.

analizge aladı. Buğan tábiyattan ratsional tárizde paydalanıwdağı jaqsı tájiriybelerdi sáwlelendirip barıw kiredi¹.

Jurnalisttiń kóp ǵana tematikalıq baǵdar ishine shúmip ketpewi ushın ekologiya terminine jáne bir mártebe toqtap ótpekshimiz. A.A.Gorelov bul terminge bılayınsha táripleme beredi: “organizmler menen qorshaǵan ortalıq ortasındaǵı qatnastı úyreniwshi ilim, oǵan qosımsha ósiw, rawajlanıwı, kóbeyiw hám aman qalıwǵa tásir etiwshi faktorlardı da úyrenedi”². Usı kóz-qarastan alıp qarayuǵın bolsaq, ekologiyalıq jurnalistika ilimiy jurnalistikanıń bir bólimi bolıp tabıladı. Biraq, N.V.Kalinina mına pikirdi ortaǵa taslaydı: “İlimiy jurnalistikanıń tiykarǵı maqseti ilimiy bilimdi en jaydırıw. Al, ekologiyalıq jurnalistikanıń maqseti ekologiyalıq bilimlerde úgit-násiyatlaw menen sheklenip qalmaydı”.

İlimpazlar A.L.Kochineva, O.A.Berlova hám V.B. Kolesnikovalar ekologiyalıq izertlew predmetinen kelip shıqqan halda ekologiyalıq tematikadaǵı material dep janlı hám jansız tábiyat penen qatnasıqlardı sáwlelendirip baratuǵın kópshilik jurnalistlik jumislardı atap ótiw múmkin. Olardıń pikirinshe, ekologiyalıq jurnalistikanı bılayınsha túsiniwge boladı: “Global ham lokal áhmiyetke iye ekologiyalıq máselelerdi turaqlı hám keń túrde sáwlelendirip baratuǵın jurnalistikanıń tematikalıq baǵdarı³”

Qorshaǵan ortalıq haqqındaǵı materialdıń basqa jurnalistlik dóretpelerden ayırmashılıǵı, onıń tiykarında ózgeshe maǵlıwmat ekologiyalıq informatsiya jatadı. Ekologiyalıq informatsiya haqqında 1998-jılı 25-iyunda Orxus qalasında Evropa mámleketleri qorshaǵan ortalıq boyınsha ministleriniń 4-konferentsiyasında hám BMSH tárepinen qabıl etilgen “İnformatsiyanıń ashıqlıǵı konventsiyası, jámiyetshiliktiń qorshaǵan ortalıq máseleleri boyınsha qarar qabıl etiwde qatnasıwı” konventsiyasın atap ótiwimizge boladı. Oǵan bola, ekologiyalıq informatsiya dep, jazba, audiovizual, elektron hám barlıq material forması esaplanadı:

¹ Цвик В.Л. Введение в журналистику/В.Л. Цвик. - М.: МНЭПУ, 2000. – С. 84-90.

² Горелов А.А. Экология / А.А. Горелов - М.: Высшее образование, 2008. – С 35.

³ Кочинева А., Берлова О., Колесникова В. Экологическая журналистика: Учеб. пособие. – М.: Центр координации и информации Социально-экологического союза, 1999. – С 155. Источник: <http://www.seu.ru/ccl/lib/books/ecojour/>

- qorshağan ortalıq elementleri halatı, yaǵnıy hawa ham atmosfera, suw, topıraq, jer, landshaft, tábiyat obektleri, biologiyalıq kóptúrlilik hám onıń komponentleri hám olar arasındaǵı qatnasıqlar;

Faktorlar, máseken ónimler, energiya, shawqım, nurlanıw, sonıń menen birge tártip, administrativlik, qorshağan ortalıq tarawındaǵı kelisimler, siyasat, huqıqıy norma, qorshağan ortalıqqa baylanıslı joybar hám jobalar;

- den sawlıq hám qáwipsizlik halatı. İnsanlardıń turmısı, mádeniyat obektleri, imaratlar hám binalardıń halatları, qorshağan ortalıq qanday dárejede tásir etedi, mine usı qubılıslar ekologiyalıq informatsiya bolıwı múmkin¹.

Tiykarınan ekologiyalıq informatsiya insan ushın eń áhmiyetli bolǵan instinkt, yaǵnıy, tiri qalıw instinketine tásir etedi, sebebi, qorshağan ortalıqtıń qanday halatta bolıwı insannıń ómiri hám den sawlıǵına tikkeley baylanıslı bolıp tabıladı. Sol ushın da, ekologiyalıq baǵdardaǵı informatsiyalar auditoriya tárepinen tereń qabıl etiledi.

Ápiwayı oqıwshınıń ekologiyalıq protsesslerdiń bir-biri menen baylanısın túsiniw alıwı qıyın boladı, sol ushın da, qorshağan ortalıqqa tásir etiwdiń qálegen forması olar tárepinen qarsı qabıl etiledi. Jámiyettiń ekologiyalıq bilim dárejesin kópshilik jaǵdayda ǵalaba xabar quralları belgilep beredi. Sol ushın da, jurnalist ózi jazıp atırǵan aymaqtıń ekologiyalıq mashqalasın tereń túsiniwi kerek. Faktlerdi natuwrı talqılaw jámiyette túsiniksizlikti payda etiwı múmkin. Kerisinshe sawatlı jazılǵan material insanlardı, tábiyattı, qorshağan ortalıqtı qorgaw boyınsha iskerligin tuwrı jolǵa salıwı da múmkin. Usı kóz-qarastan alıp qaraǵanda kimler ekologiyalıq materiallardı beriwı kerek degen túsiniwke eki baǵdardaǵı pikir bar.

Bir tárepten, qorshağan ortalıq haqqında tolıq hám dálillengen informatsiyanı beriw, yaǵnıy, statistikalıq maǵlıwmatlardı keltiriw, mashqalanıń kelip shıǵıw dereklerin anıqlap alıw kerek boladı.

“Rossiyskiy gazeta” basılıwınıń bas redaktori orınbasarı Aleksey Savin tómendegi pikirdi ortaǵa taslaydı: “ Qorshağan ortalıq boyınsha obektiv

¹ Экологический портал // <http://www.ecology-portal.ru>.

informatsiya beriwde ekologiyalıq jurnalisttiń wazıypası kópshilik basılımlarda atap ótilip atırǵanıday sanaat tarawı xızmetkerlerin ayıplaw emes. Ekologlar tárepinen jazılǵan materiallardıń kemshilikleri sıpatında tsifrlardıń, terminlerdiń basım ekenligi, qánige emes oqıwshılar ushın qıyın informatsiyanıń beriliwin atap ótiwge boladı. Qorshaǵan ortalıq haqqında ańsat hám keń túrde tek ǵana jurnalistler bayan ete aladı. Bul jerde jurnalisttiń ekologiya tarawı boyınsha kerekli bilimge iye bolmay turıp ilimpazlardıń pikirleriń natuwrı talqılawı múmkin, bunıń nátiyjesinde auditoriyaǵa natuwrı informatsiya jetkerip aladı”¹.

Ekologiyalıq informatsiya maqsetli ráwishte turmıstıń barlıq tarawların qamtıp aladı hám arasıdaǵı baylanıstı sáwlelendirip beriw imkaniyatına iye bolıp tabıladı. Koxanova L.A atap ótkenindey, ekologiya sotsiallıq ilim sıpatında hár tárepleme úyreniledi. Eń áwmetli jazılǵan materiallar sıpatında jurnalistler tárepinen tolıǵı menen ekologiyalıq tematikaǵa baǵıshlangan materiallardı ayrıqsha atap ótiwimizge boladı².

Ekologiyalıq jurnalistikanıń informatsiyalıq siyasatına itibar qaratatuǵın bolsaq, teoriyalıq bilimler bul siyasattı sistemalı qurıwǵa imkaniyat jaratadı. Bul jurnalistlik uqıp ekologiyalıq jurnalistikanıń wazıypaların ámelge asırıwǵa imkaniyat jaratıp beredi.

Solay bolsa da, búgingi kúni ekologiyalıq jurnalistka óz wazıypaların ámelge asırıw jolında úlken joldı basıp, lekin, keleshek rawajlanıwı ushın ele de úlken jumislardı ámelge asırıwdı talap etiledi.

1.3. Ózbekstan ekologiyalıq jurnalistikası hám omıń ǵalaba xabar qurallarında tutqan ornı

Eger biziń mámleketimizdegi ekologiyalıq jurnalistikanıń tamırı, kelip shıǵıw dereklerine itibar qaratatuǵın bolsaq, onda bul tematika ótken ásirdeń sekseninshi jıllarında baspasóz betlerinde kórine baslaǵanlıǵına itibar qaratıwımız kerek. Aral teńiziniń qurıp barıwı baspasózde ótken ásirdeń eliwinshi jılları kórinis

¹ <http://ecoreporter.ru/node/422/> Кондратьев А. «Большой прессе» не до экологии?»

² Коханова Л.А. Экологическая журналистика, PR и реклама: учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности «Журналистика». – М.: Юнити –Дана, 2007. – С. 102.

bergen bolsa da, bul másele sol dáwir epkini menen jámiyetshilik názerine usınılmay qaldı. “1958-jılı jurnalist N.Dadajanovtıń “Orol ólip atır” atamasındaǵı maqalası járiyalanǵan edi. Tilekke qarsı, uzaq jıllar dawamında usı mashqalaǵa alaqań arasınan qaralıp kelindi”¹.

Tek ǵana sekseninshi jıllarǵa kelip ǵana, Aral mashqalası baspasóz betlerinde kórinis bere basladı. 1986-jılı S.Azimovtıń maqalası “Literaturnaya gazeta” hám 1987-jılı “İzvestiya” gazetasında “Aral iz kosmosa” atamasındaǵı maqalası jarıq kórdi.

Bunnan tısqarı, Aral teńiziniń qurıp barıw sebeplerin anıqlaw ushın “Novıy mir”, “Pamir” hám bir qatar shólkemlerdiń baslaması menen Pamir tawlarınan baslap, Aral teńizine shekemgi aralıqtı qamtıp alǵan “Aral-88” ekspeditsiyası shólkemlestirilgen. Bul ekspeditsiyaǵa Qaraqalpaqstanlı jazıwshı Orazbay Ábdiraxmanov ta qatnastı. Onıń nátiyjesinde jazıwshınıń “Aralım - dártim meniń” atamasındaǵı kitabı jarıq kórdi².

Mámleketimizde ǵárezsizlikke erisken dáslepki kúnlerden baslap ekologiyalıq, qorshaǵan ortalıq hám tábiyattı qorǵaw máselelerine ayrıqsha itibar qaratıla basladı. Ásirese, jámiyet hám tábiyat arasındaǵı qatnaslardı tártiplestiriw boyınsha úlken kólemdegi jumıslar ámelge asırıldı. Bekkem nızamshılıq baza jaratıldı. Atap ótetuǵın bolsaq, Ózbekstan Respublikası “Tábiyattı qorǵaw haqqında” ǵı, “Atmosfera hawasın qorǵaw haqqında” ǵı “Qorǵalatuǵın tábiyiy aymaqlar haqqında”, “Ósimlik dúnyasın qorǵaw haqqında” ǵı, “Haywanatlar dúnyasın qorǵaw hám onnan paydalanıw haqqında” ǵı, “Mámleketlik sanitariyalıq baqlaw haqqında” ǵı, “Azıq-awqat ónimleriniń sapası hám qáwipsizligi haqqında” ǵı “Toǵay haqqında”, “Shıǵındılar haqqında” nızamlar, Jer kodeksi hám basqa da nızam hújjetleri qabıl etildi. Bul atap ótilgen nızam hújjetleri respublikamızda ekologiya, qorshaǵan ortalıqtı qorǵaw baǵdarındaǵı jumıslardı tıp-tiykarınan ózgerтип jiberdi.

¹ <http://www.un.uz/uzb/pages/display/sdgs>

² Абдирахманов О. Аралым – дэртим мениң. – Нөкис. Қарақалпақстан, 1990. -116 б.

Bul nızam hújjetleri respublikamızda ekologiyalıq jurnalistikanıń en jayıwına, ekologiyalıq tematikada qálem terbetetuǵın jurnalist ushın da nızamshılıq bazası sıpatında xızmet etip kelmekte.

Bunnan tısqarı, ótken ásirdeń toqsanınshı jıllarınan baslap mámleketlik emes, kommertsiyalıq emes shólkemler jumıs alıp bara basladı. “Bul dáwirde mámleketke “Ekosan” xalıqaralıq mámleketlik emes kommertsiyalıq emes shólkemi óz jumısın basladı. Shólkem tárepinen ǵalaba xabar qurallarındaǵı eń jaqsı ekologiyalıq tematikadaǵı maqalalar ushın tańlaw shólkemlestirdi. Ózbekstan Respublikası tábiyattı qorǵaw boyınsha mámleketlik komiteti tárepinen 2002-jıldan baslap jurnalistler arasında tematikalıq tańlawlardı shólkemlestirilip kelinmekte. Sol jıldan baslap Ózbekstanda respublikalıq ekologiyalıq jurnalistika tańlawı turaqlı túrde ótkerilip kelinmekte”¹.

Ózbekstanda ǵárezsizlikten keyingi jılları ekologiyalıq jurnalistikanı rawajlandırıw ushın úlken jumıslar ámelge asırıldı. Eń dáslep, 1995-jılı «Ekologiyalıq xabarshı» jurnalı jumıs basladı. Bul óz gezeginde qorshaǵan ortalıqtı qorǵaw máselesine qızıǵatuǵın qánige jurnalistlerdi bir ideya átirapında birlestirdi. Bir jil ótkennen soń «Chinor ENK» ekologiyalıq máselelerdi sáwlelendirip baratuǵın basılıp jumıs basladı.

Ózbekstanda ekologiyalıq jurnalistikanıń rawajlanıwında jurnalistlerdiń xızmetin ilimpaz N.Qasimova bılayınsha atap ótedi: «Sońǵı jıllarda jurnalistlerdiń ekologiyalıq mashqalalar menen qızıǵıwı artpaqta. Ózbekstan jurnalistleri ekologiyalıq halattı sáwlelendiriwde aymaqlıq mashqalalarǵa qaraǵanda jáhán ekologiyalıq halatın sáwlelendiriwdi abzal kórmekte, bunıń nátiyjesinde bul mashqalalar salıstırmalı túrde qızıǵıwshılıq oyatpaqta»².

İzertlewshiler S.Sulaymanova hám Ğ.Mamatova tárepinen tayarlanǵan «Wzbekiston ekologik jurnalistikasi barqaror rivojlanish kontekstida» dep atalǵan miynetinde de ekologiyalıq jurnalistkanıń jámiyette tutqan ornına itibar qaratiladı. «Solay etip, ekologiyalıq jurnalistika – demokratiyalıq jámiyet institutı. Ol jámiyet

¹ Экологический вестник, 2013. № 11. – С 12.

² Қосимова Н. «Глобал иқлим ўзгариши ва журналистика». – Тошкент: «Турон-Иқбол» нашриоти. 2016. – 43 б.

penen birge islesiw hám jámiyetshilik baqlawın táminlewshi áshkaralıq háreketi esaplanadı. Mine usı sebepli onı úyreniwdiń eń áhmiyetli tárepleri jurnalisttiń ekologiyalıq maǵlıwmatlardı erkin alıwı, xalıqtı qorshaǵan ortalıq haqındaǵı xabarlar menen óz waqtında hám tolıq táminlew, ekologiyaǵa baylanıslı sheshimler qabıl etiw jumıslarına jámiyetshilikti tartıw usaǵan huqıqıy máselelerge baylanıslı bolıp tabıladı»¹.

Bap boyınsha juwmaqlar:

- Ekologiyalıq jurnalistika jurnalistikanıń óz aldına bir baǵdarı ekenligi anıqlandı;
- Ekologiyalıq jurnalistikanıń tiykarǵı baǵdarları, jańa baǵdar sıpatında ózine tán qásiyetleri belgili boldı;
- Ekologiyalıq jurnalistikanıń tiykarǵı wazıypaları jurnalistika wazıypalarına uqsas ekenligi anıqlandı;
- Ózbekstanda ekologiyalıq jurnalistika gárezsizlikten keyingi jılları tez pát penen rawajlana baslaǵanlıǵı anıqlandı;
- Gárezsizliktiń dáslepki jılları tiykarǵı ekologiyalıq másele sıpatında Aral mashqalalı bolǵanlıǵı anıqlandı.

¹ Сулайманова С.Р., Маматова Я.М. Ўзбекистан экологиялық журналистикасы турақлы раўажлануў контекстинде. Т: 2016. – 6 б.

II. BAP. Internet saytlarındaǵı ekologiyalıq mashqalalar hám olarǵa analiz

2.1. Internet saytlarında xalıqaralıq ekologiyalıq joybarlar

Haqıyqattanda da, Ózbekistanda informatsiyalı-kommunikatsiyalıq texnologiyalardıń rawajlanıwı menen xalıqaralıq sotsiallıq tarmaqqa enisiw hám jańa media ortalıqtıń qalıplesiw protsesi baslandı. 1995-jılı Ózbekstanda «uz» domeniniń payda bolıwı menen jıl sayın veb-saytlar sanı ósip bardı. 2017-jılı olardıń sanı 30 mıńnan asıp ketti. 2016-jıldıń maǵlıwmatlarına qaraǵanda, Ózbekistan xalqınıń 46,4 protsenti turaqlı túrde internet tarmaqlarınan paydalanadı. Al, 1,9 million adam keń polosalı, fiksatsiyalanǵan internet tarmaǵına kiriw imkaniyatına iye¹.

Ózbekstanda internet jurnalistika hár qıylı tematikadaǵı internet portalları hám saytlarında professional jurnalistlerdiń jumıs alıp barıwı menen baslandı. Bunnan tisqari, internet ǵalaba xabar qurallarınıń rawajlanıwı ushın huqıqıy tiykar jaratıp berdi. Bul protsess mámleketimizde medianıń jańa segmentiniń rawajlanıwına sebepshi boldı.

Búgingi kúni mámleketimizde tarmaq basılımların modernizatsiya isleri maqsetli ráwishte ámelge asırılıp kelinbekte. Bir neshe nızam hújjetleri qabıl etildi. «Málimleme haqqında» ǵı hám 2012-jılı 21-marttaǵı «Zamanagóy informatsiyalı-kommunikatsiyalıq texnologiyalardı engiziw hám rawajlandırıw haqqında» ǵı Prezident qararı, 2012-jılı 30-dekabrde Ministrler Kabineti tárepinen «Internette mámleketlik xızmetlerdi ámelge asırıwda Ózbekstan Respublikası húkimeti portalı jumısın jáne de jetilistiriw is-ilajları haqqındaǵı qararı, 2013-2020-jıllarda Ózbekstan Respublikası milliy informatsiyalıq-kommunikatsiyalıq sistemanı rawajlandırıwı kompleks baǵdarlaması qabıl etildi².

Ózbekstan baspasóz hám málimleme agentliginiń 2017-jıl 1-yanvar halatına Ózbekstan informatsiya bazarında ǵalaba xabar quralları sıpatında 330 internet saytı dizimnen ótken hám bul kórsetkish tez pát penen ósip barmaqta³.

¹ Кубарева Ф. Через портал – к пользователям // Народное слово. – 2017/ 8 марта.

² Lex.uz.on-line/(Көрилген ўақыт:09.02.2019).

³ УсмановаН.«Олтин калам»: признание и ответственность//Правда Вос-тока. 2017. 4 мая. URL: <http://www.pv.uz/society/29091>.

Atap ótiw kerek, internet basılımlarınıń 95 procenti mámleketlik emes bolıp tabıladı. Bul Ózbekstanda puqaralıq jámiyettiń rawajlanıp atırǵanlıǵınan derek beredi. Bunnan tısqari, mámleketlik emes, kommerciyalıq emes shólkemler tárepinen shólkemlestirilgen veb-saytlar da kópshilikti quraydı. Bular qatarına qorshaǵan ortalıqtı qorǵawǵa baǵdarlangan veb-saytlardı qossaq boladı.

Qorshaǵan ortalıqtıń halatı adamlardıń qanday qatnasta bolǵanlıǵına da baylanıslı. Bul óz gezeginde jámiyettiń informatsiyalardan xabardarlıǵına baylanıslı bolıp tabıladı. Internet xabarları emin-erkin tarqatatuǵın derekleriń birinen esaplanadı. Ekologiya tematikası búgingi jámiyetti tolqındırıp kiyatırǵan máseleleriń qatarına kiredi.

Ekologiyaǵa baylanıslı internet derekleriń óz aldına qoyǵan wazıypaları bar. Olardı tómendegishe bólip qarawǵa boladı:

- informatsiyalıq wazıypası. Auditoriyaǵa qorshaǵan ortalıqtıń halatın tanıstırıw, ekologiyalıq sistemaniń turaqlılıǵı, onıń insan salamatlıǵına kerı tásiiri boyınsha maǵlıwmat beriw;

- bilimlendiriw wazıypası. Oqıwshılardı ekosistemaniń tiykarǵı nızamlılıqları menen tanıstırıw, qorshaǵan ortalıqqa antropogen faktor nátiyjesinde tásir etiwdiń negativ hám qáwipli tárepleri menen tanıstırıw;

- shólkemlestiriw wazıypası. Jámiyettiń belgili bir sheshim qabıl etiwı ushın konkret jol-joba beriw;

- baqlaw wazıypası. Qorshaǵan ortalıqqa kerı tásir etetuǵın húkimet, shólkemleriń iskerligi menen tanıstırıw.

Biziń izertlewimiz barısında ekologiyalıq tematikanı sáwlelendirip baratuǵın internet basılımların tómendegi toparlarǵa bólip qarawǵa boladı degen juwmaqqa keldik.

Ulıwmalıq basılımlar. Bul basılımlarda jámiyetlik turmıstıń barlıq tarawları yaǵnıy sport, xalıqaralıq ómir, sotsiallıq taraw, mádeniyat hám basqa da tarawlar boyınsha xabarlar berip barıladı. Ekologiya máselesi tez-tez sáwlelenip turatuǵın temalardan bolıp tabıladı.

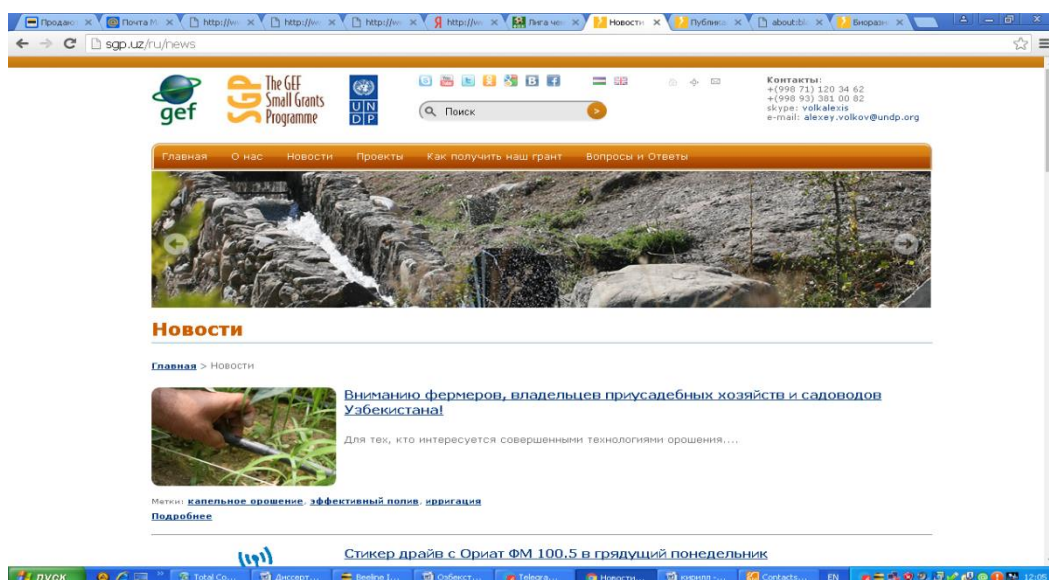
Qánigelesken basılımlar. Bul basılımlardıń auditoriyası belgili qızıǵıwshılıq tiykarında jámlesedi. Máselen, balalar hám jaslar ushın, isbilermenler, fermerler hám basqa tarawlarǵa qızıǵıwshılar ushın baǵdar alǵan bolıwı múmkin. Usılar qatarına ekologiyalıq baǵdardaǵı basılımlardı kirgiziwimizge boladı. Bul saytlardıń maqseti ekologiyalıq máselelerdi sáwlelendiriw menen shekleniw emes al xalıqtıń ekologiyalıq sawatlılıǵınıń hám ekologiyalıq mádeniyatınıń kóteriliwine túrtki jasaw bolıp tabıladı.

Sonı da ayrıqsha atap ótiwimiz kerek, qorshaǵan ortalıqtı qorǵaw, ekologiyaǵa baylanıslı saytlar bir qatar xalıqaralıq joybarlar tiykarında jaratılmaqta. Bunday saytlarda tiykarınan joybardıń maqseti, jumıs islew baǵdarı, bolıp ótip atırǵan ilajlar haqqında maǵlıwmatlar berip barıladı.

Lekin, bul saytlardıń plus tárepinen minus tárepleri kóp. Sebebi, joybar ámelge asırılıw dawamında qarjı menen táminlew jaqsı alıp barıladı, joybardıń juwmaqlanıwı menen bolsa sayttıń ózi de jabılıp qaladı.

Usı topardaǵı saytlar qatarına Ózbekistan qorshaǵan ortalıqtı qorǵaw boyınsha www.nature.uz, toǵaylardı qorǵaw joybarınıń www.tugay.uz saytların atap ótiwge boladı. Global ıqlım ózgeriwi proekti tiykarında www.climate.uz saytı iske túsirilgen edi. Bul saytta tiykarınan ıqlım ózgeriwi boyınsha informatsiyalıq materiallardı hám oqıw qollanbalardı islep shıǵıw hám basqa máselelerdi sáwlelendirip barıw menen shuǵıllanǵan edi.

www.sgp.uz caytı Global ekologiyalıq qordıń kishi grantlar baǵdarlamasınıń tiykarǵı informatsiyalıq deregi bolıp tabıladı. GEF Ózbekistanda 2005-jıldan baslap jumıs alıp baradı. Mine usı jılı BMSH rawajlandırıw baǵdarı Ózbekistan Respublikası tábiyattı qorǵaw boyınsha mámleketli komiteti menen birgelikte GEF ti mámleketke alıp kiriw boyınsha kelisimge keledi.

Bul saytning áhmiyetli tárepleriniń biri hár qıylı ekologiyalıq joybarlar hám olardı qalayınsha jazıw múmkin ekenligi haqındaǵı maǵlıwmatlar menen birge auditoriya ushın «Biologiyalıq kóp túrlilik», «Energiya hám klimat ózgeriwı boyınsha maǵlıwmatlar», «Jerlerdiń degradatsiyaǵa ushırawı boyınsha maǵlıwmatlar», «İqlım ózgeriwine beyimlesiw boyınsha maǵlıwmatlar» berip barıladı.

Sonıń menen birge bul saytta basqa dereklerdegi kibi «Jańalıqlar» rubrikası bar, bul rubrikada tiykarınan joybar sheńberinde alıp barılǵan is-ilajlar, joybarlar menen tanıstırıw boyınsha prezentatsiyalar járiyalanıp baradı.

Haqıyqattanda respublikamızda ekologiyalıq apatshılıqtı jumsartıw negizinde bir qatar xalıqaralıq shólkemlerdiń joybarları ámelge asırıldı, usı tiykarında internet saytları da jumıs alıp bardı. Hátte www.eko.uz saytı hám bir qatar shólkemlerdiń jurnalistler ushın birgeliktegi «Qoplon» tańlawı da bir neshshe jıllar dawamında ótkerilip kelindi. Lekin bul joybardıń juwmaqlanıwı menen sayt ta, tańlaw da óz jumısın toqtattı.

2.2. Mámleketlik hám kommertsiyalıq emes, xalıqaralıq shólkemler menen mámleketlik mákemeler saytları hám olarda ekologiyalıq mashqalalardıń analizi

Atap ótiwimiz kerek, ekologiyalıq mashqalalardı sheshiwde mámleketlik shólkemler menen birge mámleketlik emes, kommertsiyalıq emes shólkemlerdiń úlesi joqarı bolmaqta. Bul saytlar tárepinen alıp barılıp atırǵan keń kólemlı informatsiyalıq tásir etiw ilajları auditoriyanıń keń qatlamın qamtıp almaqta.

Bular qatarına ekologiyalıq baǵdarǵa baǵdarlanǵan mámleketlik emes kommertsiyalıq emes shólkemlerdiń internet dereklerin de kirgiziwimizge boladı. Mısal sıpatında www.eco.uz saytın atap ótiwimizge boladı.

Eco.uz saytında tiykarınan Ózbekstan Ekologiyalıq háreketiniń respublikamız oblastlarında hám Qaraqalpaqstan Respublikaları bólimleri tárepinen alıp barılıp atırǵan keń kólemlı jumıslar itibarǵa alıp kelinmekte.

Eger sayttaǵı berilgen xabarlarǵa itibar qaratatuǵın bolsaq, olardıń basım kópshiligi háreket tárepinen shólkemlestirilgen ilajlardan tayarlanǵan xabarlarǵa orın berilgenligin kóriwimizge boladı. Olardan: «Tabiyat barchamizniki», «Transchegaraviy daryolardan foydalanish muammolari», «Ona tabiatni asrashga barcha masuldır», «Deputat va yoshlar uchrashuvi bwlib wtdi», «Xalqaro biologik hilma-hillikni asrash kuni» hám taǵı basqalar.

www.eco.uz saytı Ózbekstan Ekologiyalıq háreketi tárepinen alıp barıladı. Ózbekstan ekologiyalıq háreketi ornına Ózbekstan ekologiyalıq partiyası dúzilgen bolsa da, saytqa tiykarınan háreket waqıtında tiykar salındı, úlken jumıslar alıp barıldı. Sayttıń dizaynı ápiwayı, birinshi beti foto slayd shou menen ashıladı. Yaǵnıy, bunda tiykarınan háreket tárepinen alıp barılǵan ilajlardan kórinisler berip barıladı. «Yangiliklar» bóliminde Ózbekstan Respublikasınıń túrli oblastları, Qaraqalpaqstan Respublikası bólimleri tárepinen alıp barılǵan jumıslardıń esapları hám ótkerilgen ilajlardan qısqa xabarlar berip barıladı.

«Kutubxona» tegiyinen bolsa, qorshaǵan ortalıqqa baylanıslı nızamshılıq baza, kerekli ádebiyatlar, qızıl kitap penen tanısıw imkaniyatına iye bolıw múmkin. Usı tegi ishindegi «Dasturiy hujjatlar» rubrikasında Ózbekstan Ekologiyalıq háreketiniń ustavı hám baǵdarlamaları berildi.

Sayttıń jaqsı tárepi «Qonunchilik» bóliminde Ózbekstan parlamenti tárepinen ekologiya hám qorshaǵan ortalıqtı qorǵaw baǵdarındaǵı nızamshılıqqa kirgizilip atırǵan ózgerisler, Parlament fraktsiyalar tárepinen ekologiyaǵa baylanıslı alıp barǵan ilajları, deputatlar tárepinen talqılanıp atırǵan nızam hújjetleriniń mazmunı túsindirilip barıladı.

Sonıń menen birge, keyingi waqıtları respublikamızda ekologiyalıq turaqlılıqtı táminlew boyınsha bir qatar xalıqaralıq shólkemler ózleriniń jumısın alıp barmaqta. Xalıqaralıq shólkemler óz saytlarında ámelge asırılıp atırǵan ilajlarǵa keń toqtalıp ótedi. Geyde bul saytlarda global hám regionallıq masshtabtaǵı ekologiyalıq mashqalalardıń esapları menen tanısıw imkaniyatı payda boladı. Mısal sıpatında <http://www.uz.undp.org/> saytın atap ótiwge boladı. Ózbekstanda BMSH tıń rawajlandırıw baǵdarlaması. Sayt tiykarınan ózbek, orıs, inglis tilinde jumıs alıp baradı. PROON tárepinen ámelge asırılıp atırǵan jumıslar menen tolıǵıraq tanısıw ushın «Press-tsentr», «Novosti», «Nash blog», «Media» rubrikatorları bar. Máselen, «Press-tsentr» rubrikasında shólkem tárepinen alıp barılǵan jumıslardıń press-relizleri menen tanısıw imkaniyatı tuwıladı. «Media» rubrikasında bolsa «Video-podkastı», «Audio podkastı», «İnfografiki» tegileri bar.

«Video-podkasti» tegi «UNews Weekly» ataması menen háptesine bir mártebe tayarlanıp barıladı. «UNews Weekly» de PROON tárepinen islenip atırǵan is-ilajlar menen birgelikte shólkem tárepinen ámelge asırılıp kiyatırǵan joybarlardıń koordinadorları sorawlarǵa juwap beredi.

Sayttaǵı «Infografika» bólimi de dıqqattı ózine tartadı. Bul bólimde informatsiya hám grafika járdeminde shólkem tárepinen alıp barılıp atırǵan jumıslar menen keń túrde tanısıw imkanıyatı payda boladı.

Máselen: «Razvitie sistemı rannego preduprejdeniya zasuxi v Uzbekistane» atamasındaǵı infografikaǵa itibar qarataıyq:

Bul infografikada PROON hám Ózbekistan Hidrometeorologiya stantsiyası menen birgelikte shólleniw protsesin aldın ala eskertiw boyınsha, boljawdı jetilistiriw boyınsha, joybar tiykarında shólleniw protsesiniń aldın alıw boyınsha isleniwı kerek ilajlar atap ótilgen.

Infografika maǵlıwmattı ápiwayı tekstke qaraǵanda insannıń tez qabıl etiwine imkaniyat jaratadı (bir ǵana jaqsı soǵılǵan súwret bir neshshe bette beriletuǵın teksttiń ornın basatuǵın edi).

Rossiyalı alım V.V.Tulupov infografikaǵa bılayınsha anıqlama beredi: infografika bul – tablitsalar, karta, sxema hám basqalar, onıń maqseti materialdı illyustratsiya menen bayıtıw bolıp tabıladı¹, - dep atap ótedi. Lekin, infografika illyustratsiya sheńberinen shıǵıp ketetuǵın ózgeshe usıl ekenligin atap ótiwge boladı.

Informatsiya jetkerip beriwdiń eki usılı bar, yaǵnıy, anıq-illyustratsiyalanǵan hám verbal (sózler járdeminde). Tekst jaǵdayında verbal kommunikatsiyada eki mexanizm iske túsedı. Birinshisi skanerlengen oqıw – eger sóz burınnan bizge tanıs bolsa. Sózdiń birinshi ekinshi háribinen baslap aq miyimiz avtomat tárizde, úlken tezlikte sózdiń keyingi bólimin qurastıradı. Eger biz taza sózdi ushıratsaq, onı reallıq penen salıstıramız hám háripler boyınsha qoyamız. Simvol menen dúnyanı úyreniw metodı eski zamanlardan berli qollanılıp kiyatır.

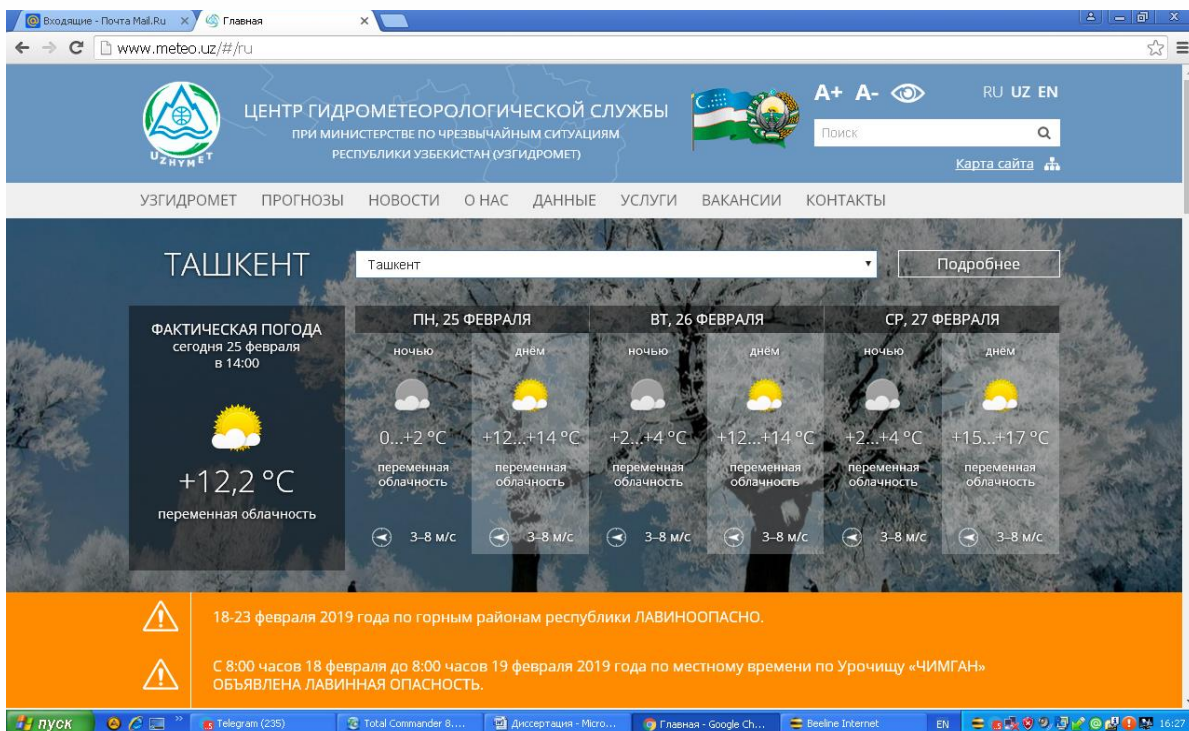
Bunnan tısqarı, ilim hám bilimlendiriw mákemeleri tárepinen dúzilgen ekologiyalıq internet saytları da tarmaqta jumıs alıp baradı. Bul saytlarda kóbirek ilimiy, metodikalıq hám ámeliy materiallar berip barıladı. Lekin, atap ótilgen saytlar tez-tez jańalanıp barmaydı.

Mısal sıpatında Gidrometeorologiyalıq xızmet orayınıń www.meteo.uz saytın atap ótiwge boladı. Sayt interaktiv xızmetlerden tolıǵı menen paydalanadı. Birinshi betinde Ózbekstan Respublikası kartası berilgen. Bul kartada regionlardaǵı hawa rayı haqqındaǵı maǵlıwmatlar menen tanısıw ushın kursivti usı regionnıń tusına aparılsa, sol kúndegi hawa haqqındaǵı maǵlıwmatlar shıǵadı.

Bunnan tısqarı «Fakticheskaya pogoda» dep atalǵan bólimde sol kúngi sol saattaǵı hawa rayı haqqındaǵı maǵlıwmat penen tanısıw imkaniyatı payda boladı.

¹ Тулупов В. В. Российская пресса: дизайн, реклама, типология. – Воронеж : Инфа, 1996. – С. 123.

«Prognozı» degen bóliminde bolsa, Ózbekstan qalaları boyınsha úsh kúnlik hawa rayı boyınsha maǵlıwmatlardı alıw imkanıyatı payda boladı.

Saytta Ózbekstandaǵı hawa rayı halatları boyınsha kóp ǵana basqa da maǵlıwmatlardı tabıw imkanıyatı jaratılǵan.

Bul topardaǵı saytlar qatarına zoologiya institutınıń www.zoology.fan.uz hám <http://www.cawater-info.net/> saytıń atap ótiwge boladı. Portal «Oraylıq Aziya regionallıq suw resursları sektori bazası» joybarında, yaǵnıy, Shveytsariya rawajlandırıw hám birge islesiw basqarmasınıń qarjılandırıw tiykarında ámelge asırıladı. Joybardıń tiykarǵı maqseti Aral bassetindegi ekologiya hám suw sektorınıń informatsiyalıq táminleniwini jaqsılaw bolıp tabıladı.

Portalda usı joybar sheńberindegi maǵlıwmatlardı beriw menen sheklenip qalınbaydı, qosımsha joybarlar haqqında maǵlıwmatlar, Oraylıq Aziya respublikalarındaǵı ekologiya, qorshaǵan ortalıqtı qorǵaw tarawındaǵı eń sońǵı jańalıqlar berip barıladı.

Ózbekstan Respublikası Tábiyattı qorǵaw hám ekologiyalıq komitetiniń www.uznature.uz saytı da jumıs alıp barmaqta.

Saytta tiykarinan komitet tárepinen ekologiyalıq, tábiyattı qorgaw baǵdarı boyınsha alıp barılıp atırǵan jumıslar menen birge nızamshılıq bazası, puqaralardıń múratların qabıllaw ushın arnalǵan bazalar jumıslar alıp baradı. Sonıń menen birge, bul rásmiy sayttıń ózgeshelikleriniń biri bunda ekologiyalıq jańalıqlar eki yaǵnıy, «Qo'mita yangiliklar» hám «Dunyo yangiliklari» rubrikaları astında berip barıladı. Bul rubrika astında mına temadaǵı jańalıqlar kózge taslandı. «Qo'mita yangiliklari»: «Tabiatga imkon bering yoxud elektron chiqindilar haqida», «Wzbekiston: Atrof-muhit muhofazasida yangicha yondashuvlar». «Dunyo yangiliklari» rubrikasında: «Olimlar: insoniyat atmosfera havosini ikki ming yildan buyon ifloslanib kelinmoqda», «Avstraliyada yuzi ywq baliq aniqlangan», «Plastikni qayta ishlash zavodi har bir uyda».

Mine kórip turǵanıımızday, «Dunyo yangiliklari» rubrikası astında berilgen xabarlardıń basım kópshiligi oqıwshılardıń qızıǵıwshılıǵın oyatatuǵını anıq. Sebebi, bul xabarlardı oqıǵan oqıwshı usınday háreketlerden hayran qaladı, geydi, ózi de usını islep kórgisi keledi.

Sayt paydalanıwshıları ushın Ózbekstannıń ekologiyalıq halatın kórsetip beriwshi súwretler berip barıladı.

2.3. Ekojurnalistlerdiń jeke saytları hám tarmaq basılımlarında ekologiyalıq mashqalalar

Keyingi waqıtları Ózbekstan ekojurnalistleri tárepinen de jeke saytlar iske túsirilip, bir qatar ekologiyalıq tańlawlarda jeńimpaz bolıp kelmekte.

Solardıń arasınan «Sreda.uz» saytın atap ótiwge boladı. Sayt 2009-jıldan berli jumıslar alıp barmaqta. Avtorı Ózbekstandaǵı belgili ekojurnalist Natalya Shulepina bolıp tabıladı.

Tiykargı rubrikaları: «Voda», «Zemlya», «Vozdux», «Bioraznoobrazie», «Klimat», «Opustıniwanie», «Ekoriski», «Ekoturizm» hám taǵı basqa. Sayt avtorı Natalya Shulepina ótken ásirdeń 80-jıllarınan baslap ekojurnalistika menen shuǵıllanıp kelmekte. Onıń «Sernıy rikoshet» i «Neskolko syujetov na fone malovodya» atamasında kitapları baspadan shıqtı. Óz iskerligin Ózbekstanga

belgili «Pravda vostoka» gazetasınan baslağan jurnalist búgingi kúnge kelip mámleketimizge belgili ekojurnalistlerdiń birine aylandı. Bir qatar xalıqaralıq konferentsiyalarǵa qatnasqan. Avtordıń óz saytında respublikamız hám biziń regionımız ushın áhmiyetli bolǵan mashqalalar óz sáwleleniwın tapqanlıǵın atap ótiwimizge boladı.

Sreda.uz saytınıń ózgeshelik tárepleriniń biri tábiyiy kóp túrlilik ayrıqsha itibarǵa alınǵan hám saytta tábiyat baylıqları óz aldına rubrika tiykarında bólip berilgen. Mısal ushın, «Voda» atamasındaǵı rubrikada tiykarınan suwdan únemli paydalanıw, suwdıń pataslanıwı hám suwǵa baylanıslı bir qatar máseleler óz sáwleleniwın tawıp otıradı. Atap ótetuǵın bolsaq, sayttıń 2017-jıl 5-fevral kúngi sanında «Camie svejie dannie ob Arale, 2000-2017 gg» atamasında Natalya Shulepinanıń maqalası járiyalanǵan. Maqalada tiykarınan Aral átirapındaǵı hám Araldıń búgingi halıta haqqında sóz etiledi. Maqala tiykarınan podtemalarǵa bólip sáwlelengen, «Budet Maloe more pri nadejnoj dambe» degen bóliminde avtor keyingi jılları kishi Araldıń suw menen toltırılıp atırǵanı hám onda balıqlardıń kóbeyip atırǵanı ayrıqsha atap ótiledi. «Chto ne nravitsya ribe v delte Amudari» atamasındaǵı bólimde bolsa, balıqlardıń Aral teńizinde joq bolıp ketkeni, lekin, bul protsestiń keyingi waqıtları Ámiwdáryada júz berip atırǵanı faktler menen keltirilip ótiledi.

Aral teńiziniń qurǵaǵan ornına shólge shıdamlı ósimliklerdi ósiriw boyınsha da úlken kólemdegi jumıslar alıp barılıp atır. Mine usı haqqında maqalanıń «Í na “osushke” koe-chto mojet rasti» atamasındaǵı bóliminde avtor Araldıń qurǵaǵan bóliminde ilimpazlar tárepinen ósimliklerdi ósiriw boyınsha jumıslar alıp barılǵanlıǵı atap ótilgen hám ol mınaday pikirlerdi bildiredi: «Otız jıl dawamında shólge aylanǵan bólimde ósimliklerdiń ósiwi dawam etpekte. Qoldan egilgen ósimliklerdiń arasın ilajı bolǵanınsha dara etiw kerek, sonda tuqımı átirapqa jayılıp ketedi. Ózbekstanlı hám qaraqalpaqstanlı ilimpazlardıń alıp barǵan ilimiy jumısları itibarǵa ılayıqlı keledi. Olardıń obekti flora bolıp qalmastan, fauna, yaǵnıy, tishqanlardıń populyatsiyasına da úlken itibar qaratıp kelmekte. U’sh jıl ishinde biologlar jeti júz gektar jerdi izertlep shıqtı. Tishqanlardıń inlerin úyrenip shıqtı.

Olar bul jerde tishqanlardín 35 túri bar ekenligin anıqladı. İlimpazlardín atap ótiwine qaraǵanda, suw otız jil aldın qurıp ketken bólimlerde tishqanlardín populyatsiyası júdá joqarı, bul jerde tishqanlardín kóbeyiwi joqarı kórsetkishte qalmakta».

Avtor óz pikirlerin qurǵaq etip bayanlawdan qashadı hám maqalada on tórt súwretti beredi. Bul súwretler maqalada atap ótilgen tematikalar boyınsha jaylastırılǵan.

«Voda» atamasındaǵı rubrikada suw tarawındaǵı eń sońǵı ózgerisler menen húkimet tárepinen qabıl etilgen sheshimler operativ túrde berip barıladı. «Podnyalsya uroven vodi v reke Chirchik» xabarda Ózbekstan Respublikası ayrıqsha jaǵdaylar ministrliǵı tárepinen 2017-jıl 18-mayda Charvak suw saqlaǵıshınan 800 m³ suwdın shırshıq dáryasına jiberilgen xabarı berilgen. Bunıń aqıbetinde dáryanıń tómeninde jaylasqan awılların suw basıw qáwpi payda bolǵanlıǵı atap ótiledi.

Saytta suw tarawında mámleketimizde iske túsirilip atırǵan eń sońǵı joybarlar haqqında da xabar berip barıladı. Buǵan mısál sıpatında «Voda» rubrikasında berilgen, «Uzbekistan ojidayut sereznıe izmeneniya v sisteme vodnogo xozyaystva», «Obsheregionalnomu sotrudnichestvu v vodopolzovanii alternativı net», «Vodniy proekt pri podderjke Shveytsarii», «Realizuetsya proekt «Voda, obrazovanie i sotrudnichestvo» v stranax Tsentralnoy Azii i Afganistane» atamasındaǵı xabarlardı atap ótiwimizge boladı.

Sreda.uz saytında «Zemlya» atamasındaǵı rubrikada da qızıqlı hám paydalı maǵlıwmatlar menen birge ekojurnalistlik pozitsiyada jazılǵan maqalalardı ushıratıwǵa boladı. Mısál sıpatında, «Pro svalki, zakonodatelstvo i shans dlya prirodi» atamasındaǵı maqala itibarımızdı tarttı. Maqalada búgingi kúni mámleketimizde shıǵındılardı qayta islew boyınsha qanday jumıslar qolǵa alıńanı, qayta islewshi kárxanalardıń jumısları atap ótiledi. Avtor mına pikirlerdi beredi: «Ózbekistanda qattı xojalıq shıǵındıların qayta isleytuǵın 317 kárxana jumıs alıp baradı. Olar tárepinen 14 protsent (722,5 mıń tonna), qaǵaz shıǵındısı, rezina, ayna, plastik, tekstil ónimleri qayta islenedi. Qayta islew nátiyjesinde

polietilen truba, karton, ayna ónimleri, rezina qıyındıları islenedi. Lekin bul quwatlılıq kemlik etedi. Qánigeler shıgınlardı jıynaw hám reńli metallardı tapsırıw, elektron shıgındılardı jıynaw tártibin qayta kórip shıgıw kerekligin atap ótpekte». Keyingi waqıtları elektron ónimleri shıgındıların qayta islew máselelerine aldınǵı rawajlanǵan mámleketler ayrıqsha itibar qaratıp kelmekte. Sebebi, bul shıgındılar qorshaǵan ortalıqqa joqarı dárejede zıyan keltiretuǵını belgili bolǵan. Bul haqqında pikirleri, avtor bılayınsha bayan etedi: Qánigelerdiń esaplawlarına qaraǵanda, Ózbekstanda hár jılı 45 mıń tonna elektron shıgındılar payda boladı eken. Olar arasında eski kompyuterler, xolodilnikler, televizorlar hám basqa da orgtexnikalar bar. Olardıń quramında tek ǵana reńli metal bolıp qoymastan insannıń den sawlıǵı ushın zıyanı tiyetuǵın sınaq, qorǵasın, kadmiy, berilliy, bariy, litiy hám basqa da birikpeler ushırasadı».

Sayt avtorı ekologiyalıq tematikadaǵı fotosúwretleri menen birde kópshilikke belgili. Mısal sıpatında, «Pervoproxodtsı, otkrıvshie Uchkuduk» atamasındaǵı fotoreportajın atap ótiwge boladı. Ózbekistan Ekologiyalıq háreketi tárepinen jurnalistler ushın ekotur shólkemlestirip kelmekte. Gezektegi ekotur U'shqudıq qalasına shólkemlestiriledi. Negizinde qala 1952-jılı geologiyalıq ekspeditsiya ámelge asırılǵannan soń ǵana ómir súre baslaǵan edi. Búgingi kúni bul jerde ájayıp túrde urandı qazıp alatuǵın kánler jumıs islemekte. U'shqudıq qalasınıń ózi bolsa Qızılqumda jaylasqan ájayıp qalalardıń birinen esaplanadı. Fotoreportajda bul jerlerde jaylasqan kánler menen birge qalanıń kózge kóringen jerleri súwretke alınǵan.

Ózbekstan kóleminde keyingi waqıtları ekologiya, qorshaǵan ortalıq temasın úzliksiz óz betlerinde sawlelendirip baratırǵan saytlardıń biri – ekolog.uz saytı esaplanadı. Sayttıń avtorı filologiya ilimleriniń kandidatu, Ózbekstan jáhán tilleri universiteti, xalıqaralıq jurnalistika fakulteti oqıtıwshısı Nargiz Qasımova bolıp tabıladı. Avtordıń ózi bir neshe respublikalıq tańlawlardıń jeńizpazı boldı, «Altın qálem» tańlawınıń jeńimpazı esaplanadı. Nargiz Qasımova internet jurnalistikası tarawında úlken jumıslardı ámelge asırıp kelmekte. Onıń búgingi kúni nargis.uz,

ekolog.uz saytları jumis alıp barmaqta. Sonın menen birge xalıqaralıq jurnalistika fakultetiniń trif.uz saytında jaratıwda belsendilik kórsetti.

Ásirese, avtordın ekolog.uz saytı ekologiya, tábiyat baylıqların qorǵaw tarawında ózbek tilinde jumis alıp baratuǵın eń jaqsı saytlardıń birinen esaplanadı.

Ekolog.uz saytınıń tiykarǵı tematikası ekologiyalıq mashqalalar, qorshaǵan ortalıqtı qorǵaw, biologiyalıq kóp túrlilikti saqlap qalıw, turaqlı rawajlanıw kontseptsiyasınıń orınlanıwı boyınsha islenip atırǵan jumislar esaplanadı. Mine usı maqsetlerdi ámelge asırıw ushın saytta bir neshe rubrikalar bar. Olar: «Yangiliklar», «Ekomuammolar», «Ekotalim», «Ekodorixona», «Agroekologiya», «Barqaror taraqqiyot», «Odam va olam», «Grantlar va tanlovlar», «Qizil kitob», «Ekotashkilotlar», «Ekohuquq», «Qwriqxonalar». Hár bir rubrikaǵa itibar qaratatuǵın bolsaq, bul rubrikalarda qorshaǵan tábiyat baylıqlarınıń barlıq túrleri óz sáwleleniwın tabadı. Máselen, «Yangiliklar» rubrikasında ekologiya, tábiyat máseleleri óz sáwleleniwın tabadı. Bunda tiykarınan mámleketimizde usı taraw boyınsha qabil etilgen nızam hújjetleri, orınlarda bolıp ótken ilajlar, dúnya júzinde bolıp atırǵan ğayritábiyy qubılıslar menen birge respublikamızda júz berip atırǵan ekojańalıqlar sáwlelenip baradı.

«Ekomuammo» rubrikasında tiykarınan dúnyada hám elimizde bolıp atırǵan ekologiyalıq daǵdarıs, ózgerisler haqqında sóz etilip baradı. Saytta járiyalanǵan «Orol insonlar taqdirida» dep atalǵan maqalalǵa itibar qaratıwdı maqul kórdik. Maqalada Aral apatshılıǵınan kúshli jábir kórgen Moynaq rayonınıń márt insanları tárepinen islenip atırǵan paydalı jumislar haqqında sóz baradı.

Moynaqtıń ekologiyalıq jaǵdayı awır bolǵanı menen bul jerde márt, miynetkesh adamlar jasaydı. Bular qatarına isbilermen qız Manzura Erniyazovanı atap ótiw múmkin. Ol mayıp bolıwına qaramastan, óziniń jeke kiyim tigiw tsexın ashıp, bir neshe hayal-qızdı jumis penen táminlep, milliy kiyimlerde tigiw menen shuǵıllanıp kelmekte.

Maqalada onıń pikirleri de beriledi: Men birinchi guruh nogironiman deydi M.Erniyazova biz bilan suhbatda. –Taqdir taqozosi bilan o’ng qo’lim va o’ng oyogımdan ayrildim. Boshida yashagim ham kelmadi. Ammo, farzandim uchun

hayotni davom ettirishga qaror qildim. Kredit olib soʻgin sigir oldim. Uning sut, qatigini sotib, kreditni yopgach, AQShning Oʻzbekistondagi elchixonasidan 12 ming 800 dollarlik grant olishga muvaffaq boʻldim. Kichik tikuvchilik tsexi ochdim. Ishga imkoniyati cheklangan mahalladoshlarim qatorida ishsiz yurgan qizlarni jalb etdim». Bunnan tısqarı, avtor 6z pikirlerin de bayanlaydı: «Ayni paytda Manzura Erniyazova milliy kiyimlar bilan birgalikda qoraqalpoq naqshlari tushirilgan buyumlar ham ishlab chiqaradi. Uning orzulari katta. Hududda turizmning rivoji tadbirkor ayol faoliyatini kengaytirishini u yaxshi tushunadi».

Usı rubrikada berilgen «Chiqindilar kelajak kushandasi» atamasındağı maqalası buggingi kuni ulken qalalar menen birge kishi awıllardı da oylanlırıp turđan shıgındılar máselesine ayrıqsha itibar menen qaraladı. Analitikalıq maqalada, shıgındılardıń tek gana mámleketimiz kólemindegi másele emes ekenligin atap 6tıp, shıgındılardıń jıynalıwı hám jağılıwı sebebinen jer sharın qaplap turđan ozon qabatınıń tesiliwine de sebepshi bolatugının faktler menen salıstırıp keltirip 6tedi.

Bunnan tısqarı maqalada, shıgındılardıń qaysı bir qansha 6mir s6retugının keste arqalı da beredi. Tariyxqa da názer taslaydı: «Tarixga nazar tashlar ekanmiz, eramızdan 500 yil ilgari Qadimgi Yunonistonda ko'chaga chiqindi tashlash bo'yicha birinchi imperator farmoni e'lon qilingan. Unga ko'ra, Afina shahridan kamida 600 metr uzoqlikda chiqindixonalar tashkil etish va axlatni faqat o'sha erga tashlash qayd etilgan edi. Ammo, bu farmon o'z kuchini o'rta asrlarda yo'qotdi. Ankon universitetining professori, italiyalik tarixchi Erkole Sorining "Nazokatli xonimlar davri" nomli kitobida qayd etilishicha, 19 asrgacha aholi chiqindini derazalaridan tashqariga uloqtira boshlashdi. London, Parij kabi yirik shaharlarning kwchalari axlatga twlib ketgan. Oddiy hojatxonalar ywqligi natijasida odamlar uylarning orqalari, zinalarning taglariga hojatga chiqishgan. Qassoblar swyilgan molning ichak-chavoqlarini, qonini kwchaga tashlashgan. Hayvonlarning siydigi terini qayta ishlash va oqartirish uchun foydalanilgan. Ishlatilgan suyuqlik yana kwchalarga twkilgan. Oqibatda ular chiqindiga twlib, kalamushlar va ularning orqasidan turli xil yuqumli kasalliklar kwpaygan».

Avtor mashqalalardı ústirtin taslap qoymaydı al, bul mashqalalardıń sheshimin izlep kóredi. Onıń ushın puqaralardıń pikirlerin berip ótedi.

Bunnan tısqarı, shet ellerde shıǵındılar menen qalayınsha gúres alıp barıp atırǵanına da itibar qaratadı. Bunda avtor rawajlangan shet el mámleketlerinde shıǵındılardıń aldın alıw ushın járiymalar joqarı kórsetkishte belgilep qoyılǵanın atap ótedi.

Bul rubrikada berilgen «Jarima bilan ish bitmaydi» atamasındaǵı maqala da itibarımızdı tarttı. Maqalada Tashkent qalasında keyingi jılları shıǵındılardı taslaw orınlarınan tıs orınlarda nızamsız shıǵındılardıń payda bolıp atırǵanın ashınarlı etip bayan etedi. Shıǵındılardıń insan salamatlıǵı ushın qansha dárejede zıyanlı ekenligi, olardıń sebebinen epidemiologiyalıq jaǵdaydıń keskin jamanlasıp ketetuǵının atap ótedi.

Ekologiya tarawı turaqlı túrde sáwlelendirip barılsa, jámiyette mádeniy ortalıq payda boladı, bul bolsa, insannıń qorshaǵan ortalıqqa zıyansız iskerlik alıp barıwı ushın tiykar bolıp xızmet etedi. Ekologiyalıq jurnalistika tarawında ilimiy izertlew alıp bargan alımlar A.Kochinev, O.Berlov, V.Kolesnikovlar ekologiyalıq jurnalistikanıń áhmiyetli tematikasınıń aspektin tómendegishe atap kórsetedi:

- qorshaǵan ortalıqtıń elementlerine tásir etiwshi faktorlar haqqındaǵı informatsiyalar;

- insanalardıń den sawlıǵı, qáwipsizligi haqqındaǵı maǵlıwmatlar¹.

Xalıqtıń den sawlıǵı tikkeley qorshaǵan ortalıqtıń halatı menen baylanıslı. Sol ushın da qorshaǵan ortalıq haqqındaǵı maǵlıwmatlar auditoriya tárepinen ózgeshe ruwx penen qabıl etiledi. Búgingi kúni ǵalaba xabar quralları ekologiyalıq informatsiyanı jetkerip beriwshi tiykarǵı derek esaplanadı, jurnalisttiń jetkerip bergeni informatsiyası arqalı jámiyettegi belgili kóz-qaraslar rawajlanadı yaki bolmasa nadurıs pikirler payda bolıwı da múmkin.

¹ Кочинева, А., Берлова, О, Колесникова, В. Экологическая журналистика : Учеб. пособие. – М. : Центр координации и информации Социально-экологического союза, 1999 / www.seu.ru/cci/lib/books/ecojour.

Ekologiyalıq jurnalistika ekologiyalıq mashqalalardı sheshiw usıllarınıń biri bolıp tabıladı. Onıń bilimlendiriw potentsialı da joqarı. Bul nárse ekologiyalıq temanı sáwlelendirip atırǵan jurnalistke juwappershilikti júkleydi. Sol ushın da jurnalist jazıp atırǵan mashqalanı aldın ala ózi jaqsı túsiniپ alǵanı júdá maqul boladı.

Ekinshiden, mashqalalardı tuwrı sáwlelendirip beriw mashqalanıń durıs sheshiliwine tiykar jaratıp beriw de múmkin.

Internet tarmaǵındaǵı analitikalıq hám informatsiyalıq saytlar hám dástúriy basılımlarınıń internet tarmaqlarında da ekologiya, qorshaǵan ortalıq boyınsha materiallar tez-tez járiyalanıp baradı.

Ayırım tarmaq basılımlarında ekologiya rubrikası óz aldına bólim sıpatında júrgizilip kelinmekte. Máselen, www.ahor.uz saytında «Ekologiya» bólimi alıp barıladı.

www.ahor.uz Ózbekistanda birinshilerden bolıp analitikalıq sayt sıpatında jumıs basladı, soǵan jarasa saytta jámiyettegi mashqalalar óz sáwleleniwini tawıp baradı.

Anxorshılar jámiyettegi ulıwma mashqalalar menen birgelikte mámleketimizde qorshaǵan ortalıqtı qorgaw, ekologiya baǵdarındaǵı kemshilikler de talqılap baradı. Pikirlerimiz tolıq bolıwı ushın ayırım maqalalardı itibar berip óteyik. Máselen, 2018-jıldıń iyun-iyul aylarında ahor.uz da Tashkent qalasında jasıl tereklerdi shawıp taslaw máselelerin qatar maqalalar menen alıp shıqtı. Olardı «Bioinspektsiya: Kajdıy god vsajivaetsya po 10 millionov derevev», «Obshestvennyy sovet i ekspertı predstavili predlojeniya po probleme vırubki derevev», «V sentyabre vstupit zapret na vırubku derevev» atamasında maqalalar járiyalanǵan. Áhmiyetli tárepi anxorshılar ekologiyalıq máseleni ápiwayı másele sıpatında ortaǵa taslamaydı, oqıwshılardı da pikirlesiwge, usınday mashqalalardıń jámiyetshilikke qanday tásir etip atırǵanlıǵın bilgisi keledi. Bizin pikirimizde bul internet jurnalistikanıń tiykarǵı talaplarınıń biri. Sebebi, eki táreplemeli baylanıstı ornatıw, jámiyetshilikte ekologiyalıq mashqalaǵa birpárwa bolmawǵa shaqırıw, másele menen birgelikte gúresiwge háreket etiw nátiyje beretuǵını anıq.

Jáne bir mısalǵa itibar qaratayıq. «Musornıe problemi bolshogo goroda» atamasındaǵı maqala avtor jámaáti menen jazılǵan. Bul maqalada vizual maǵlıwmatlar menen birge, video tegiler, foto súwretler, jurnalistlerdiń pikirleri birlestirip berilgen. Vizual maǵlıwmatlar menen birge fotosúwretler, videotegilerdiń beriliwi alıp shıǵılıp atırǵan mashqalanı tereńirek túsiniw alıw, onıń búgingi halatın túsiniw, maǵlıwmatlardı jaqsı qabıl etiw ushın úlken áhmiyetke iye bolıp tabıladı. Sebebi, internet tarmaqlarında qorshaǵan ortalıq, ekologiya máselelerin sáwlelendiriw ushın birinshi gezekte auditoriyada mashqala boyınsha súwretlemeli kórinis payda etiw lazım. Sonday halatta oqıwshı mashqalanıń ishine emin-erkin kirip bara aladı.

Keyingi waqıtları xabar agentlikleri, respublikalıq hám regionallıq basılımlar hám basqa da tarmaq basılımlarında ekologiya máselesi tiykarǵı orınlarǵa shıǵıp kelmekte. Bul basılımlardıń internet saytlarında ekologiya teması arnawlı rubrika sıpatında sáwlelendirip berilmese de, jurnalistler tárepinen jámiyetshilikte pikir tuwdıratuǵın mashqalalardı alıp shıqpaqta.

Ayrıqsha atap ótiw kerek, jurnalistler awqamları hám bir qatar xalıqaralıq shólkemlerdiń baslamaları menen úlkemizdiń mashqalalı regionlarına ekotur shólkemlestiriw baslamaları payda bolmaqta. Mısal sıpatında atap ótiw kerek, 2018-jılı Qaraqalpaqstan jurnalistleri tárepinen Aral teńizine bir neshshe mediaturlar shólkemlestirildi. Bul media turlardı shólkemlestiriwde ÓZA xabarshısı Esimxan Qanaatovtıń belsendilik kórsetkenligin de atap ótiwimiz kerek. Mısal sıpatında www.uza.uz saytında járiyalanǵan «Mediatur k Aralskomu moryu» atamasında jazılǵan maqalanı atap ótiwge boladı. Bul media tur Aral teńizine 2018-jıldıń 27-28-may kúnleri shólkemlestirildi. Media turǵa Qaraqalpaqstandaǵı bir qatar dástúriy ǵalaba xabar quralları jurnalistleri menen birge tarmaq ǵalaba xabar kuralları jurnalistleri de qatnastı.

Bir neshshe ǵalaba xabar quralları jurnalistlerin bir jerge jámlestirip, olardı ekologiyalıq mashqalalı region menen tanıstırıw ushın shólkemlestiretuǵın media turlar ekologiyalıq jurnalistkanıń rawajlanıwı ushın úlken túrtki boladı. Sebebi, media turda barlıq ǵalaba xabar qurallarınıń jurnalistleri qatnasadı, oqıwshılar da

kerekli maǵlıwmattı qálegen dárekten alıw imkaniyatı payda boladı. Negizinde, media turlar hár qıylı shólkemler tárepinen belgili obekt penen jurnalistlerdi tanıstırıw ushın shólkemlestiriledi.

U'iken masshtabta ótkerilgen media tur sıpatında 2018-jıldıń 10-13-may aralığında Oraylıq Aziya regionallıq ekologiyalıq orayı tárepinen Qaraqalpaqstan Respublikası, Aral teńizi hám jaǵalawları boylap shólkemlestirildi. Bul media turda Ózbekstan hár qıylı ǵalaba xabar qurallarınan 35 ten artıq jurnalistler qatnastı. Media turdın nátiyjesinde bir neshshe jurnalistlik maqalalar, tele kórsetiwler hám radio esittiriwler tayarlandı. Usı media tur nátiyjesinde jurnalist Nargis Qosimova tárepinen www.ecolog.uz saytına tayarlangan «Odamlardan hafa bwlǵan dengiz» atamasındaǵı maqalaǵa itibar qaratayıq. Maqala bir neshshe bóleklerge bólinip, óz aldına temalar menen jazılǵan. Birinshi jurnalist «Qubla U'stirt» poselkasınıń búgingi halatı menen tanıstıradı, keyin bolsa «Kemeler qábiristanınıń» payda bolıw tariyxına itibar qaratadı, jáne jurnalist bir qatar tariyxıy maǵlıwmatlardı da sheberlik penen sáwlelendirip bargan.

Jurnalisttiń faktlerden sheberlik penen paydalanǵanlıǵı kózge taslanadı. Sebebi, jeke mashqalalardan ulıwma mashqalaǵa ótiw, jáne onıń kerisinshesin ámelge asırıw jurnalisttiń sheberliginen dárek beredi.

Búgingi kúni jámiyetlik-siyasiy gazetalar da internet tarmaǵında belsendilik kórsetip kelmekte. «Xalq so'zi» gazetası www.xs.uz mánzilinde óziniń elektron nusqasın iske túsirdi. Bul sayt sotsiallıq tarmaqlarda da óziniń belsenligin kórsetip kelmekte.

www.xs.uz saytında ekologiyalıq mashqalalar da jiyi-jiyi óz sáwleleniwini tawıp otıradı. Mısal sıpatında mına maqalaǵa itibar qaratsaq, «Millionlab kwchatlar ekildi, ammo» deb atalǵan maqalada respublikamız boylap hár qıylı bayramlar menen shembiliklerde bir neshshe mınlaǵan náller egiletuǵınlıǵı, lekin olardıń barlıǵı da tutıp terek dárejesine jete bermeytuǵınlıǵın nalinıp jazadı: «Har yili bahor mavsumida mamlakatimiz bwylab minglab mevali va manzarali daraxt kwchatlari ekiladi. Bu yaxshi anana, albatta. Ammo ularning qarovi-chi? İldizi tutib ketdimi, kwkardimi, parvarishiga kimdir etibor beryaptimi? Mana shu

jihatlari, ochiqi, kwpincha etibordan chetda qolib ketayotgani ham ayni haqiqat. Vaholonki, ekish mavsumida qancha texnika, ishchi kuchi, mablag' sarflanadi?! Maqsad yashil hududlarni kwpaytirishmi yoki shunchaki "Falon joyga faloncha nihol qadadik", deya hisobotlarni dwndirishmi? Agar yillar davomida ekilgan kwchatlar vaqtida suqorilib, agrotexnika talablari asosida parvarishlanganda edi, allaqachon yurtimizning asosiy qismi yashillikka burkangan, wrmonzorlarga aylangan bwlardi. Lekin, unday bwlmedi. Qani wsha manzara? Kwklam kelganda esa yana yangi nihollar ekishga zwr beriladi...».

Avtorlar Yunus Bwronov, İlhom Rahmatov, Elyorjon Ehsonovlar mashqalanıń tiykarı nede, ne ushın hár jılı egilip atırqan nálller tutpay atırıp, nabıt boladı degen sorawlarqá juwap tabıw ushın bir qatar qánigelerdi de sózge tartadı. Bunnan tısqarı, bir sanlardı da keltirip ótip, bul sanlar ne ushın sapa aylanbay atırqanlıqın juwap izleydi.

«Sahroga aylanayotqan Qorakwl» atamasındaqı maqalada Buxara oblasti Qarakól rayonındaqı mashqalalar haqında sóz etiledi: «Qorakwl tumani aholisi ham buta va saksovullarni yoqib qish wtkazmoqda. Ammo, saksovul va butalar birini uzsang orqasidan wntasi wsib chiqadigan pechak wt emas. Kesilgan daraxtlar wrniga yangilari ekilmayapti. Ekilsa-da er suvsizlanib, shwrlanib borayotgani sabab saksovulzorni qayta tiklash imkonsiz. Aslida uni tiklashga birov urinayotgani ham ywq. Hokimiyat hozircha bu muammoga etibor qaratmayapti. Albatta, bu tuman hokimiyati darajasida hal bwladigan muammo emas, lekin yuqoridagi rahbariyat etiborini shu masalaga jalb etish aynan hokimlikning bwynida. Biroq, kwchalar, ywllar hatto mutasaddilarning kwzlarini ham qum bosqanday gwyo. Oqibati jiddiy tus oladigan bu muammoga bugun negadir odamlar ham befarq. Tabiatdagi muvozanatni ushlab turgan daraxtlarni kesib, yoqayotqan odamlarni ham qoralay olmaysiz. Axir yoqilqı bwlmagach, bechora odamlar nima ham qilsin?». Jurnalist mashqalanı kórsetip bergen lekin onıń sheshimi haqqında pikir bildirmegen.

Bap boyınsha juwmaqlar:

Demek, búgingi Ózbekstanda háreket etip turǵan internet saytlarınıń baslı tematikaları tómendegishe:

- Shıǵındılar máseleleri hám qayta islew texnologiyaları;
- Qorshaǵan ortalıqtı qorǵaw;
- Taza ishimlik suwı;
- Jerlerdiń degradatsiyaǵa ushırawı;
- Biologiyalıq kóp túrlilik;
- Turaqlı rawajlanıw kontseptsiyası máseleleri.

Ózbekstan ekologiyalıq saytlarında ekologiyalıq mashqalalardıń sáwleleniwi halatların úyrengenimizde tómendegi halatlar kózge taslandı:

- Xalıqaralıq ekologiyalıq joybarlar tárepinen shólkemlestirilgen ekologiyalıq saytlarda tek ǵana joybar kóleminde islenip atırǵan jumıslar sáwlelenetuǵını hám joybardıń múddeti juwmaqlangannan soń sayttıń da óz jumısın toqtatuǵınlıǵı anıqlandı;

- Mámleketlik hám xalıqaralıq shólkemlerdiń saytlarında da sheklengen informatsiyalar járiyalanıp atırǵanlıǵı kózge taslandı. Oqıwshılardı oy-pikir júrgiziwge iytermelewshi maǵlıwmatlardan göre qurǵaq faktler kóp ekenligi málim boldı;

- Jurnalistler tárepinen alıp barılıp atırǵan jeke saytlarda bolsa, jańalıqlardıń tez jańalanıp turıwı mashqalaları kózge taslandı.

- Tarmaq basılımlarınıń internet saytlarında ekologiya óz aldına bir rubrika sıpatında jumıs alıp barmay atırǵanlıǵı ókinishli halat. Eger atap ótilgen saytlarda ekologiya boyınsha jeke rubrika ámelge asırılǵanda jámiyettegi kózge taslanıp atırǵan bir qatar ekologiyalıq mashqalalar jámiyetshilikke óz waqtında tanıstırılǵan bolar edi.

Ulıwmalastırıp aytatuǵın bolsaq, Ózbekstan internet tarmaǵında jumıs alıp barıp atırǵan internet saytları ózleriniń tiykarǵı wazıypaları bilim beriw ekenligin umıtpawı kerek. Olardıń wazıypası oqıwshılardı qorshaǵan ortalıq máselelerine qızıqtıra alıw, mashqalalar boyınsha oy-pikirlerdi qalıplestiriw bolıp tabıladı.

III BAP. EKOLOGIYALIQ TEMATIKADAĞI MATERIALLARDI TAYARLAWDA JANR, STIL MASELELERI

3.1. Ekologiyaliq temadağı materiallardın janr özgeshelikleri

Jurnalistika janrı dep mazmun-forma birlikleri uqsas tiptegi materiallarına aytiladı. Bul belgiler janr jaratıwshı faktorlar dep ataladı. Jurnalist óz gezeginde jumıs barısında jurnalistlik janrlardıń imkaniyatlarınan keń túrde paydalanadı.

Elektron materiallarda podzagolovkalar menen berilgen tekstler blogı, menyu hám dizim, atap kórsetilgen elementler (gipersilteme) den ibarat boladı. Bul barlıq elementler oqıwshılardıń qaysı maqalanı tolıǵı menen oqıw kerekligi, yaki onı tek ǵana kórip qoyıw kerek pe degen sorawlarǵa juwap tabıwda áhmiyetke iye bolıp tabıladı.

Sol ushın da, tarmaq ǵalaba habar qurallarında qısqa informatsiyalıq xabarlar kóp beriledi. Kóbirek piramida formasındaǵı informatsiyalarǵa úlken itibar qaratıladı.

Veb jańalıq gazeta jańalıǵınan úlken özgeshelikke iye emes. Tek veb-jańalıqlardıń zagolovkası materialdıń mazmunın ashıp beriw ushın úlken kólemde bolıwı múmkin.

Ekologiyalıq baǵdardaǵı internet saytlarında veb-jańalıqlar tiykarǵı orındı iyeleydi. Sebebi, ekologiya máselesi hár bir jámiyettiń tiykarǵı háreketke keltiriwshi faktorı esaplanadı. Ekologiyanıń qanday bolıwı jámiyettiń rawajlanıwı yaki artqa tartıwına tásir etedi. Atap ótetuǵın bolsaq, ekologiyalıq saytlar jańalıqlar lentası tiykarında yaki áhmiyetli jańalıqlar sıpatında da beriliwi múmkin.

Máselen, www.ecoforum.uz saytında jańalıqlar «Poslednie novosti» rubrikası astında beriledi. Tiykarınan bul saytta ekologiya, tábiyat, qorshaǵan ortalıqqa baylanıslı járiyalanǵan joybarlar, tańlawlar, tájiriye almasıw hám oqıwlardıń daǵazaları berip barıladı. www.eco.uz saytında bolsa, veb-jańalıqlar «Yangiliklar» rubrikasında ózbek hám orıs tillerinde berip barıladı. Sayttıń eń sońǵı jańalıqları zagolovkalarına itibar qaratayıq: «Haywanatlarǵa miyirmsiz qatnasta bolǵanlıǵı ushın jaza sharaların kúsheytiv haqqındaǵı nızam qabıl etildi»,

«Qaraqalpaqstandaǵı dinovavr máyeklerin kórgensiz be?», «Ózbekistan ekologiyalıq partiyası Surxandárya wálayatı aymaqlıq partiya shólkemi konferentsiyası ótkerildi». Sayttıń eń sońǵı jańalıqları sıpatında Ózbekistan ekologiyalıq partiyasınıń Ózbekstan Respublikası oblastları hám Qaraqalpaqstan Respublikasında bolıp ótip atırǵan ekinshi sezidine delegatlardı saylaw ushın bolıp atırǵan konferentsiyalardan xabarlar berilgen. Eger itibar beretuǵın bolsaq, bul materiallar jańalıqlar lentasında berilgen bolsa da olardıń basım kópshiligi esap formasında jazılǵan. Yaǵnıy, konferentsiyanıń bolıp ótken sánesi, onda qaralǵan máseleler, talqılanǵan temalar tolıǵı menen berilgen. Bunnan tısqari, saytta jańalıqlar lentasında basqa janrdáǵı materiallardıń da berip barılıp atırǵanlıǵınıń gúwası boldıq, ásirese, saytta basqa ǵalaba xabar qurallarında berilgen materiallar da járiyalanıp atır. Bul birinshi gezekte sayttı alıp barıp atırǵan qánigelerdiń veb-sayt ushın tolıq qánigelespegenliginen dárek beredi. Tilekke qarsı, jańalıqlar lentasında berilgen materiallardıń kólemi úlken bolıwı oqıwshılardı jalıqtırıp jiberedi. İnternet basılımları tekstleriniń ózgeshelikke iye ekenligi haqqında A.A.Sergeenko mına pikirdi bildirgen edi: «Kúndelikli basılımnıń internet nusqası tekstleri óziniń til, stillik, janrlıq tárepten oflayn basılımlardıń tekstlerinen ayırmashılıqqa iye. Olar bir-biri menen baylanıslı hám birin-biri tolıqtırıp turadı. İnternet-nusqa jurnalisttiń auditoriya menen baylanısta óz dóretiwshilik júzege shıǵarıwdı názerde tutadı»¹.

İnternet tekstin tayarlaǵanda birinshi gezekte zagalovkanı tayarlawǵa ayrıqsha itibar qaratıw kerek. Zagalovkalardı oqıwshılardı ózine tarta alsa, material jaqsı oqıladı. Dástúriy ǵalaba xabar qurallarında berip barılıp atırǵan zagolovkalar internet ushın mas kelmeydi. Sebebi, internet materialınıń 80 protsent áwmetli bolıwın zagalovka táminlep beredi.

«İnternette jańalıqlardı jaylastırıw anıq konstruktsiyalawdı talap etedi. İnternet ǵalaba xabar quralı ushın arnalǵan tekstti oqıwshılardıń tez oqıp alıwı ushın maslastırıw kerek. Aldıńǵı shet internet basılımlarınıń zagolovkaları burińǵı

¹ Сергеевко А. А.Создание журналистских текстов в трансформирующейся среде массовой коммуникации : автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.01.10; Ин-т повыш. квалиф. работников телевидения и радиовещания. – М., 2011. – с 11.

awqam waqtındaǵı materiallar ushın tán bolǵan zagolovkalardan pútkilley ózgeshelikke iye. Búgingi zagolovkalarǵa informatsiya beriw hám qısqalıq talapları qoyılǵan»¹.

Ekologiyalıq baǵdardaǵı internet saytlarında oqıwshılardıń itibarın tartpaytuǵın zagolovkalar elege shekem ushırasıp turadı. Máselen, www.eco.uz saytında, «Kwz ilǵamas haqiqat», «Sahroga aylanayotgan Qorakwl», «Hazon muammosi», «Ėnayotgan hazon umrimiz zavoli», «Tabdirkorlar botanika boǵıǵa oǵız solmasin», bul zagolovkalar da ulıwmalılıq kózge taslanadı. Tilekke qarsı, bul materiallarda búgingi turmısımızda bolıp atırǵan ekologiyalıq mashqalalar óz sáwleleniwın tapqan bolsa da, olarǵa burınnan qalǵan sıyqaǵı shıqqan, ulıwmalılıq mazmunındaǵı zagolovkalar qoyılǵan. Bul mashqala rossiyalı ekspert Aleksandr Amzinniń miynetlerinde ayrıqsha orın alǵan edi. «Novostnaya internet-jurnalistika» atamasındaǵı kitabında mına pikirler bildirilgen: «Zagolovka – jańalıqtıń eń tiykarǵı bólimi. Zagolovka arqalı qaysı materialdı oqıw kerek ekenligin anıqlap aladı. 60-80 protsent halatta jańalıqtıń ózin oqımaydı, waqıya haqqında zagolovkanı kórip aq tanısıp aladı. Hesh bir oqıwshı hár bir jańalıqtı ashıp oqımaydı, tek ǵana zagolovkalarǵa kóz juwırtıp ótedi»².

İnternet saytı ushın maslastrılǵan zagolovkalardı www.anhor.uz saytında ushıratıw múmkin: «V Uzbekistane zashitniki prirodı obespokoeni massovım razrusheniem gnezd letuchix mıshey», «V Gissarskom zapovednike nashli dvux kotyat snejnogo barsa», «Kak v Namanganskoy oblasti fermerov uchat berech vodu?», «V sentyabre vstupit zapret na vırubku derevev», «Kontrol kachestva stochnix vod. Na puti k avtomatizatsii». Bul zagolovkalarda jańalıqtıń anıq kórinisin kóriwge boladı. Zagolovkalardı oqıw arqalı jańalıq ne haqqında ekenligin bilip alıwǵa boladı.

Zagolovkalar feyil tiykarında bolıwı kerek. Sebebi, feyil jańalıq ne haqqında ekenligin anıq kórsetip beredi. Kóbirek ótken máhál qollanılǵanlıǵı maqul boladı. Bolıp ótti, boldı degen zagolovkalardan qashıw kerek.

¹ Heijnk S. Texten fuers Web : planen, schreiben, multimedial erzaehlen ; das Handbuch fuer Online-Journalisten. – Heidelberg : dpunkt-Verl. – 2011. – p 68.

² Амзин А. А. Новостная интернет-журналистика : учеб. пособие для вузов. – М., 2011. – с 17.

Geyde internet basılımlarında onlayn reportajlardı ushıratıwǵa boladı. Onıń tiykarında dinamikadaǵı belgili waqıya jatadı. Onıń tiykarǵı ózgesheligi waqıyanı bayanlawda kórinisliktiń joqarı bolıwı bolıp tabıladı. Reportajdı oqıw arqalı oqıwshı ózin sol waqıyanıń orayında júrgendey sezedi.

Jumısımız barısında biz internet saytlarında orın alǵan onlayn reportajlarǵa da itibar qarattıq. Ekologiyalıq saytlarda járiyalanıp kiyatırǵan onlayn reportajlar kópshilik waqıtlarda belgili bir ekologiyalıq ilajlar, eko turlar, konferentsiyalar, jurnalistlerdiń xızmet saparları waqıtlarında járiyalanıp kiyatırǵanlıǵınıń gúwası boldıq.

Atap ótetuǵın bolsaq, ótken jıldıń Polshaniń Katowitse qalasında BMSH tıń klimat ózgeriwi boyınsha bolıp ótken 24-konferentsiyasında Ózbekstan Respublikasınan www.sreda.uz saytınıń administratorı, jurnalist Natalya Shulepina qatnasıp qaytqan edi. Jurnalist óziniń saytında bul konferentsiya haqqında altı reportaj beredi. «Privet iz Katovitsı. Vse o klimate COP-24» atamasındaǵı reportajda konferentsiyanı ótkeriw ushın nege usı qala tańlanganı hám konferentsiyanıń dáslepki kúnleri haqqında bılayınsha sóz etedi: Bunday birinshi konferentsiya yaǵnıy konventsiya hám Kiot protokoli 1987-jılı bolıp ótken konferentsiyadan baslap óz jumısın baslaǵan edi. 2015-jılı COP-22 de Parij kelisimine qol qoyılǵan edi. Biziń Oraylıq Aziyadan kelgen jurnalistler konferentsiyanıń ekinshi háptesine kelgen edi». Oqıwshılardı konferentsiyanıń barısı menen tolıǵıraq tanıstırıw ushın jurnalist protsesti beriwge háreket etedi: «Eń aldı menen dizimnen ótip alıw kerek. Jańa kelgenler zalı tolı edi. Jılanday lentalı bólimlerden júrip bardıq. Kiriw protsesi bir saat waqıtımızdı aldı. Keyingi kúnleri ózleriniń atı jazılǵan beydjikler tapsırılǵannan soń, ishke kiriw qıyın bolmaydı». Kórip turǵanımday oqıwshılardı konferentsiyadaǵı halatlar túsiniqli bolıwı ushın jurnalist sóylew tiliniń imkaniyatalarınan da tuwrı hám sheberlik penen paydalanǵan. Bunnan tısqari, reportajdaǵı berilgen úlken kólemdegi foto súwretler konferentsiyanıń qansha dárejede áhmiyetli ekenliginen dárek berip tur.

Evropa awqamı tárepinen qarjılandırılıp kiyatırǵan suw haqqında bilimge iye bolıw «UzwaterAware» joybarı sheńberinde hár jılı Ózbekstannıń kózge kóringen

ǵalaba xabar quralları jurnalistleri ushin Qaraqalpaqstan Respublikasına hám Aralǵa media tur shólkemlestirip kelmekte. Máselen, www.podrobno.uz saytında usı haqqında «Muynak: pogrujenie v realnost (media-ekspeditsiya+foto, den)» atamasındaǵı reportaj usı media tur nátiyjesinde jazılǵan edi. Reportaj haqıyqıy janr formasında jazılǵanlıǵın kóriwimizge boladı: «Demek, ushırasıw ornı tashkent aeroportı 3-terminal. On jurnalist Airbus A320 menen áwmetli tárizde Nókiske kelip qondıq. Qaraqalpaqstannıń paytaxtı bizdi keskin klimatı menen kútip aldı. Súyekke barıp jetetuǵın suwıq samal. Komformabelli minibusqa jaylasıp aldıq hám kóldi izlep jolǵa shıqtıq». Qálegen reportajda waqıya qatnasıwshıları, qaharmalardıń pikirleri de úlken áhmiyetke iye. Bul reportajda da qaharmanlardıń pikirlerin ushıratıw múmkin: «Bul jerde bizlerdi biraz jas bolǵan Moynaq hákimi kútip aldı. Men kóbirek jumısshılar menen sóyleskendi unataman, sol ushin da shette otırǵan balıqshı kózime tústi. Ol óziniń bilgenlerin ayta basladı: - Bul jerlerde menen atam keyin ala ákem de balıqshılıq penen shuǵıllanǵan. Men de olardıń izi menen barıp, balıqshılıq penen shuǵıllanıp kiyatırman. Bul menen tiykarǵı dáramatım. Háptesine ortasha 150 kilogramm balıq tutaman hám olardı jergilikli bazarlarda sataman. Jasaw qıyın bolsa da, bizler Aral mashqalasınıń sheshiletuǵınlıǵına isenip qalamız». Reportajda mashqalanıń tiykarǵı kórinislerin beriw ushin úlken kólemdegi foto súwretlerden sheberlik penen paydalanǵanlıǵın atap ótiwimiz kerek.

www.protoday.uz saytında járiyalanǵan «Aral i Priarale: vchera, segodnya, zavtra» atamasındaǵı reportaj da usı media tur nátiyjesinde jazılǵan. Lekin, bul reportajda tekst dáslep tariyxıy ekskurs penen baslanadı, yaǵnıy, Aral teńiziniń dáslepki maydanı, bul jerdegi sanaat kárxanaları, balıqshılıqtıń rawajlanıwı faktler menen berilgen. Aral teńizi hám regionnıń búgingi halatı da jurnalisttiń itibarında bolǵan. Bunnan tısqarı, jurnalist Araldıń keleshegi haqqında da sóz etedi. Óz pikirleri «Moynaq rayonınıń keleshek rawajlanıwı. Suwdı únemlewshi texnologiyalar» atamasında bolıp ótken konferentsiyada regionda tábiyiy ortalıqtı saqlap qalıw, suwsızlıqtın aldın alıw boyınsha bildirilgen ekspretlerdiń pikirlerin de keltirip ótedi.

Joqarida atap ótilgen joybar tiykarında 2018-jıldıń may ayında Aral teńizi hám Moynaq qalasına media tur shólkemlestirilgen edi. Bul rettegi media turǵan bir qatar jurnalistler qatnastı. www.nuz.uz saytında járiyalanǵan «Aralskoe more: ekologicheskoe bedstvie ili povod opravitsya v ekstremalnoe puteshestie?» atamasındaǵı reportajı da usı media tur nátiyjesi tiykarında jazılǵan. Jurnalist óz reportajın kórkem sózler menen baslaydı: «Keyin ol keldi. Qurǵaqlıq ortasındaǵı oazistey, bul jerlerde qaysıdur waqıtları ózleriniń juwapkershilikli wazıypaları menen korabller júrgen edi. Teńiz. Jıllı, jaǵımlı, tınısh hám ózimizdiń anaday. Ol bar. Onıń ele janı bar. Lekin, bul jerde tek ǵana planktonnıń bir túri artemiya jasaydı». Reportaj usılayınsha kórkemlik sheginisler menen baslanǵanı menen regionnıń búgingi halatı, mashqalanı sheshiw boyınsha bul jerde islenip atırǵan jumıslar da óz ornın tapqan. Bunnan tısqarı, reportajda Moynaqta jumıs baslaǵan ekologiyalıq muzeydiń iske túsiriliwi, ondaǵı eksponatlardıń áhmiyeti haqqında da sóz etelide. Ulıwmalastırıp aytatuǵın bolsaq, reportajda alǵan qoyılǵan maqset tolıǵı menen orınlanǵan.

Sonıń menen birge, internet ekologiyalıq tematikanı sáwlelendirip barıwshı hám basqa da tarmaq basılımlarındaǵı materiallar arasında internet janrındaǵı dóretpelerdi de ushıratıwǵa boladı. Atap ótiwimiz kerek, intervyu janrı tiykarınan jámiyetshilik ushın áhmiyetli másele tiykarında jurnalist penen qánigeniń sáwbetlesiwı názerde tutıladı. Ekologiyalıq internet basılımlarında intervyu janrı jiyi-jiyi paydalanılıp kelinedi. Sebebi, payda bolǵan ekologiyalıq mashqalanı anıqlaw ushın birinshi gezekte qánigeniń, eksperttiń pikiri áhmiyetli ekenligin umıtpawımız kerek. Bunnan tısqarı, intervyude jurnalisttiń anıq pozitsiyası, ózi alıp barıp atırǵan tema boyınsha bilimi bolıwı, mashqala menen tanıs bolıwı da úlken áhmiyetke bolıp tabıladı.

Mısal sıpatında aytatuǵın bolsaq. www.eco.uz saytında járiyalanǵan «İsmoil Jwrabekov: Obihayot – wtmishimiz, bugunimiz va kelajagimiz» atamasındaǵı intervyuda Ózbekstanǵa xızmet kórsetken irrigator İsmoil Jwrabekov penen sáwbet alıp barılǵan. İntervyuda tiykarınan keyingi waqıtları Ózbekstan Respublikası suw xojalıǵı sistemasında toplanıp qalǵan mashqalalar, sonıń menen birge usı tarawdı

maman qánigeler menen tolıqtırw máselesinde jol qoyılıp atırǵan kemshilik dógeresinde sóz baradı.

Mısallargá itibar qaratatúǵın bolsaq, www.anhor.uz saytında járiyalanǵan «Pochemu Aral ne edinstvennaya ekoproblema Uzbekistana?» atamasında berilgen intervyuge kózimiz tústi. Onda avtor Xalıqaralıq Araldı qutqarıw fondı joybarlardı ámelge asırıw agentligi baslıǵı Vadim Sokolov penen intervyu alıp barılǵan. Intervyu keyingi waqıtları kópshilikti qıynap kiyatırǵan Aydar-Arnasay kóller sistemasınıń búgingi halatı haqqında alıp barılǵan. Avtor qánigege ápiwayı sorawlar menen múrajat etedi: «Ózbekstanda Araldan tısqarı jáne qanday ekologiyalıq mashqalalar bar?», «Aydar-Arnasay kóller sistemasınıń mashqalası nede?». Usıǵan jarasa qánige de mashqalanı tiykarǵı momentlerine toqtap ótken. Qánige Aydar-Arnasay kóller sisteması suwınan paydalanıw imkaniyatı joq ekenligin atap ótip, bul kóllerdi bir qalıpte saqlap turıw ushın oǵan Sırdáryanıń aǵısın azmaz bolsa qaratıw gerek ekenligin atap ótedi. Eger bul kóllerge taza suw túsip turmasa regionda jáne bir óli kól payda bolatúǵınlıǵı hám onıń jáne bir ekologiyalıq mashqalanı payda etetuǵınlıǵın atap ótedi. Intervyudıń kólemi qısqa bolsa da, mashqalanıń tiykarǵı túyini ashıp berilgenligin atap ótiwimiz gerek.

Usı saytta járiyalanǵan jáne bir intervyude «Vadim Sokolov: Budushee Uzbekistana zavisit imenno ot vodi» atamasındaǵı intervyu sayttıń turaqlı eksperti Xalıqaralıq Araldı qutqarıw fondı qánigesi Vadim Sokolov penen alıp barıladı. Bul intervyude bolsa, regionda suw balansın saqlaw, melioratsiya sistemasına suwdı únemlewshi texnologiyalardı alıp kiriw, suwdan únemli paydalanıwdı úgıt-násiyatlaw boyınsha mámleketimizde alıp barılıp atırǵan jumıslar barısı haqqında sóz etiledi. Avtor mashqalanıń tórkini nede ekenligin bilip alıw ushın mına sorawdı beredi: «Ózbekstannıń tiykarǵı suw mashqalası nede?» bul sorawǵa tómendegishe juwap qaytaradı: Tiykarǵı mashqala Ózbekstan regionnıń xalqı tıǵız jaylasqan mámlekettiń biri bolıp tabıladı. Bizler onıń orayında jasaymız. Ózbekstan – Aziyadaǵı eń tuyıqta jaylasqan mámleke. Bizler okeanǵa shıǵıwımız ushın eki mámleketti kesip ótiwimiz gerek. Bunday basqa mámleket joq. Biziń paydalanıp atırǵan suwdıń 80 protsenti qońsılas mámlekette payda boladı. Suw máselesinde

bizler qońsılardan gárezlimiz». Avtorlar jáne mına sorawlardı beredi: «Qaysı mashqalalardı birinshi dárejeli dep esaplaysız?», «Siz suwdan paydalanıwda biypárwalıqqa bet burıp atırımız dedińiz, Ne nárseni ózgeriwimiz kerek?», «Melioratsiyanıń innovatsiyalıq metodları qansha dárejede qarjını talap etedi?» hám basqa da sorawlar menen múrátat etken. Áhmiyetli tárepi mashqalanı jáne de túsinikli hám oqıwshılardı jetip barıwı ushın avtorlar melioratsiya sistemasında suw qanday tárizde paydalanıp atırǵanlıǵı haqqındaǵı infografikalardı beriwge de háreket etken. Rasın aytımız kerek, intervyu da infografikalardı beriwdiń áhmiyetli ekenligine itibar bermegen ekenbiz. Tuwrı, infografika basqa janrlar menen sıbaylas beriledi. Lekin, intervyuda infografikadan sheberlik penen paydalanıw óz nátiyjesin beretuǵınlıǵı kózge taslandı.

İnternet basılımlarda qaǵaz gazetalarǵa salıstırǵanda sholıwlar kóp beriledi. Sebebi, sholıw janrı oqıwshılardıń ózine kerekli bolǵan maǵlıwmatlardı bir pútinlikte tawıp alıwdı maqul kóredi. Sol ushın da janr imkaniyatlarına ónimli paydalanıladı. Máselen, www.sreda.uz saytında «Trastovıy fond dlya Priralya» dep atalǵan sholıw berilgen. Sholıwda UN Aral Sea Programme joybarınıń feysbuktaǵı materialına sholıw jasalǵan.

İnternet basılımlarında press-reviz janrı da kóp ushırasadı. Ayırıqsha atap ótiwimiz kerek, ekologiyalıq baǵdardaǵı internet saytlarında press-reviz kóp beriledi. Sebebi, ámelge asırılıp atırǵan joybar hám sheńberinde ótkerilip atırǵan ilajlar haqqında tuwrıdan-tuwrı press-revizden alınıp material tayarlanadı. Bul ánsat hám artıqsha waqıttı talap etpeydi. Jáne de joybarlar tiykarında yaki belgili ekologiyalıq shólkemlerdiń saytlarında qánigeli jurnalistler jumıs alıp barmaydı, sol ushın da, tayar tekstti tayarlaw olar ushın qıyınshılıq tuwdırmaıdı.

Esap janrı da internet basılımlarında kóplesh ushırasadı. Esap janrınıń bir neshshe túrleri bar. Zamanagóy jurnalistika janrların hár tárepleme úyrenip kiyatırǵan alım A.A.Tertıchnıy analitikalıq esaptı da atap ótedi. Onıń pikirinshe: «Analitikalıq esapta bayanatlardıń ishki baylanısların sáwlelendirilip beriledi»¹.

¹ Тертычный А.А. Жанры периодической печати. Учебное пособие. — М.: Аспект Пресс, 2000. — С 205.

Búgingi dáwir ekologiyalıq internet basılımlarında esap janrı aktual janrlardan bolıp tabıladı. Sebebi, joqarıda atap ótkenimizdey ámelge asırılıp atırǵan ekologiyalıq joybarlar sheńberinde alıp barılıp atırǵan hár qıylı baǵdardaǵı ilajlardıń barısı, olardıń áhmiyetin ashıp beriw ushın esap janrı qol keletuǵınlıǵın atap ótiwimiz kerek. Óytkeni, ekologiyalıq temaǵa baylanıslı ilajlarda maǵlıwmatlar, faktler kóp beriledi. Olardı tolıǵı menen qamtıp, izbe-iz sáwlelendirip beriw ushın esap janrı elementleri mas keledi.

Mısal sıpatında www.eco.uz saytında járiyalanǵan «Yaylovlarnı qanday asrash mumkin?» atamasındaǵı esapqa itibar beremiz. Onda tiykarınan Ózbekstan Respublikası Oliy Májlisi nızamshılıq palatası bir qatar deputatlar baslaması menen islep shıǵılǵan «Jaylawlar haqqıńǵı» nızam joybarı haqqında sóz etiledi. Onda maǵlıwmatlar da beriledi: «Maǵlıwmat sıpatında mınalardı atap ótiwimiz kerek, 2018-jılı 1-yanvar halatına bola, respublikada jaylaw hám pishenliklerdiń maydanı 21.1 million gektardı yaki mámlekettiń jer maydanınıń 46.5 protsentin quraǵan. Házirgi kúni usı jerlerde 2 mın 300 den artıq sharwashılıq qarakólshilik baǵdarındaǵı fermer xojalıqları jumıs alıp barmaqta. Olar tárepinen qarakól terisi hám júni, gósh hám sút ónimleri jetilistirilmekte».

www.eco.uz saytında «Wzbekiston Ekologik partiyası Toshkent viloyati partiya tashkiloti konferentsiyasi bwlíb wtdi» degen atama menen berilgen esapta 2019-jılı 27-fevral kúni Tashkent agrar universiteti májilisler zalında Ózbekstan Ekologiyalıq partiyası Tashkent oblastı partiya shólkemi konferentsiyasınıń bolıp ótkenligi haqqında sóz etiledi. Esapta tómendegi qatarlardı ushıratıw múmkin: «Konferentsiyada sózge shıqqanlar ekologiyalıq partiya aldında úlken hám juwapkershilikli jumıslar turǵanlıǵın ayrıqsha atap ótti. Mámleketimizde turaqlı rawajlanıw maqsetlerine erisiw, xalıq ushın qolaylı ekologiyalıq sharayat jaratıw hám ájayıp tábiyatımızdı saqlap qalıwǵa jámiyettiń barlıq kúshlerin jumısa, jámiyette ekologiyalıq mádeniyat dárejesin kúsheytiw, Ózbekstan Respublikası milliy maqtanısh, Watanǵa hám tábiyatqa sadıqlıq hám muhabbat sezimlerin qalıplestiriw hám bekkemlew ushın qolaylı sharayat jaratıw, jaslardı tábiyat hám onıń resurslarına abaylı bolıp qatnas jasaw ruwxında tárbiyalaw jumısların úles

qosiw, Aral teñizi qurıwı nátiyjesinde payda bolğan ekologiyalıq hám sotsiallıq mashqalalardı sheshiw, Aral teñizi mashqalalarınıń kerı tásirin kemeytiw kibi wazıypalar solar qatarına kiredi». Mine kórip turğanıńızday esapta qurǵaq sózler kóp berilgen. Konferentsiyada qanday sóz sóylengen bolsa solardı tolıǵı menen qayta islemesten berilgen. Atap ótiwimiz kerek, bunday táqilettegi esaplardıń internet saytlarında beriliwi oqıwshılardı sayttaǵı materiallardı ashıp oqıwǵa degen qızıǵıwshılıǵın kemeytip jiberetuǵınlıǵı anıq. Sebebi, internet saytlarında oqıwshılar uzın, turaqlı sóz dizbeklerine qurılǵan tekstlerdi qabil etiwı qıyın.

Maqala janrı da internet basılımlardıń tiykarǵı janrlarınan biri bolıp tabıladı. Maqala – sotsiallıq áhmiyetke iye hám aktual temaǵa baylanıslı jazıladı, analizlew hám keń túrdegi faktler, qubılıslardı hár tárepleme hám tereń sáwlelendirip beredi.

Maqala - qıyın hám keń tarqalǵan gazeta janrı esaplanadı. Onda qubılıslar hám faktler tereń analizlenedi, sociallıq baǵdarı anıq kózge taslanadı. Bul konkret másele, qubılıs ústinde izertlew alıp barıw hám onda ádebiy kórkemlew quralları sheberlik penen qollanıladı.

İlimpazlar tárepinen de maqala janrınıń janrlıq ózgesheligi haqqında bir qatar pikirler ortaǵa taslanadı. Máselen, D.G. Bekasov maqalaǵa bılayınsha táripleme beredi: «Maqala – publicistikalıq janr, kúndelikli ómirdegi halattı ulıwmalastıradı, belgili bir pikirdiń anıq rawajlanıwın kórsetip beredi»¹.

V.D.Pelt bolsa, mına pikirdi bildiredi: «Maqala – bul sociallıq aktual másele boyınsha publitsistikalıq keńeytilgen, avtordıń argumentlesken kontseptsiyasın kórsetip beredi»².

M.S.Cherepaxov ta maqala janrına óz pikirlerin atap ótedi: «Maqala – publitsistikaniń tiykarǵı janrlarınıń biri, onda mashqala qoyıladı, belgili bir qubılıs boyınsha analiz tiykarında juwmaq shıǵarıladı, olar teoriyalıq tiykar hám ulıwmalastırılǵan maǵlıwmatlar tiykarında sheksiz masshtabta alınadı»³.

Mısal sıpatında, www.ekolog.uz saytında járiyalanǵan bir qatar maqalalarǵa itibar qarataмыз. «Obihayot mamot yoqasida» atamasındaǵı maqalada suwdı

¹ Бекасов Д. Г. Статья, корреспонденция жанры публицистики. – М., 1968. – С 123.

² Пельт В. Д. Информация в газете. – М., 1980. – С 78.

³ Черепухов М. С. Таинства мастерства публициста. – М., 1984. – С 45.

únemlew, kúndelikli ómirimizde ne ushın suwdı únemlemey atırǵanımız ápiwayı ómirlik mısallar menen keltirip ótiledi. Atap ótetuǵın bolsaq, «Bir tárepten global isıw, bir tárepten suw jetispewshiligi, xosh ne islew kerek? Bir suwdı eki mártebe paydalanıw kerek. Qanday deysiz be? Siz texnikalıq suw haqqında esittińiz be? Múmkin esitpegen shıǵarsız, sebebi ele olay bolmadı. Texnikalıq suw bul qayta islengen suw. Bul suwlar kanalizatsiya suwların qayta islew arqalı alınadı. Ol bizge ne ushın kerek? Íshe almasaq, juwına almasaq dep aytıwǵa asıqpań. Mámleketimiz kóshelerine bir kúnde qansha suw sebiletuǵınlıǵın bilesiz be? Eger biz ishimlik suwınıń ornına texnikalıq suwdan paydalansak biraz talay tonna suw tejelgen bolar edi». Mine kórip turǵanımızday, avtor jámiyetshilik ushın aktual bolǵan máseleni ortaǵa alıp shıqqan. Sebebi bizlerde elege shekem texnikalıq suwdı kúndelikli ómirde paydalanıw degen túsinik qalıplespegen. Nege degende, texnikalıq suwdıń ózi joq. Avtor jaqsı máseleni ortaǵa taslaǵan. Eger kúndelikli ómirde texnikalıq suwdan paydalanılǵanda ishimlik suwımız da biraz tejelgen bolar edi.

www.sreda.uz saytında járiyalanǵan «Rubit nelzya, soxranit» atamasındaǵı maqalada da jámiyette, ásirese, mámleketimizdiń eń úlken qalası esaplanǵan Tashkentte neshshe ásirlik tereklerdiń nızamsız túrde kesip taslanıp atırǵanlıǵı máselesi kóteriledi. Mısalı, «Tereklerdi kesiw jumısları jasıl fondtı saqlap qalıw shólkeminiń kóz aldında júz berdi. Onıń aldın alıw boyınsha hesh qanday is-háreket bolmadı. Brakonerlerdi Sırdárya hám Tashkent oblastı territoriyalarınń biologiyalıq kóp túrliligin saqlaw, qorǵalatuǵın aymaqlardı baqlaw inspektsiyasınıń Tashkent filialı inspektorları menen birgelikte iriktik. Biraq, aldın olar tárepinen nızamsız túrde terekleri shabıw is-háreketlerin boldırmaw boyınsha hesh qanday jumıs alıp barılmadı. Eger olar óz waqıtında jumıs baslap jibergende, mashqalanıń aldın alınǵan bolar ma edi». Tereklerdi abadanlastırıw basqarması xızmetkerleri tárepinen shawıp alınıw máseleleri Tashkent qalasında bir neshshe jıllardan berli dawam etip kelmekte. Bunday shabıw jumısları qalanıń bir qatar jerlerinde jergilikti xalıq tárepinen toqtatıp qalınıp atırǵan bolsa, geybir aymaqlarda xalıq bunıń aldın alıw boyınsha hesh nárese islemey atır. Bul maqalada xalıqtıń usınday halatlarǵa kózi tússe qay jerge qońıraw etiw kerekligi, ne islew

kerek ekenligi hám tábiyattı qorǵaw boyınsha inspektorlardıń ne jumıs islewi kerek ekenligi boyınsha da nızamlı jobalar keltirip ótilgen.

www.uza.uz saytında berilgen «Orol dengizida akula bwlǵanmi?» atamasındaǵı oy-pikir maqala járiyalanǵan. Mısalı, «Aral teńizine turistlerdi sayaxatqa alıp baratúǵın nókisli isbilermen Tazabay Ótewliev akulanıń tisin tawıp alǵanlıǵın atap ótken. Bul haqında Qaraqalpaqstan xabar agentligi xabar bermekte. – Bir bul eki dana akula tisin Aq tumsıqta, yaǵnıy U’stirt platosınıń Aral teńizine túsetuǵın jerinde tawıp aldıq, - T.Ótewliev. – Qánigelerder sorasam, akulanıń tisi ekenligin hám ol bul tiser million jıllarǵa tiyisli ekenligin aytqan edi». Haqıyqattan bolǵan waqıya tiykarında jazılǵan maqala. Lekin, Aral teńizinen tabılǵan akulanıń tisi anıq sol balıq túrine tiyisli me yamasa tiyisli emes degen anıq juwap joq. Sebebi, oy-pikir maqala konkret mashqala, sonıń menen birge, jámiyettiń sotsiallıq-siyasiy, ekonomikalıq, mádeniy halatqa baylanıslı jazıladı. Keń kólemdegi qubılıslardı analizlew, kóp ǵana faktlerdi paydalanıwda maqala avtorı óz oy-pikiri sheńberinde qaladı, haqıyqatlıqtı obektiv izertlewge urınbaydı. Bul maqalada da kóp ǵana qubılıslar analizge tartılmaydı, tek ǵana bir fakt dógeresinde pikir júrgizilgen.

3.2. Ekologiyalıq temadaǵı materiallardıń tili hám stili

Sayt ushın tayarlanǵan tekstke ózgeshe talap qoyıladı. Tarmaq ushın arnalǵan tekst ondaǵı informatsiyanıń tez, qolaylı hám jeńil qabıl etiliwi ushın xızmet etiwı kerek.

İnternet ǵalaba xabar qurallarınıń tekstlerine qoyılatuǵın talaplardıń ózgeshe bolıwı birinshi gezekte texnikalıq ózgeshelikleri menen baylanıslı bolıp tabıladı. Bunda informatsiya jetkerip beriwshiler sıpatında jeke kompyuter, noutbuk, qol telefonları túsiniledi. Gazeta tekstine salıstırǵanda ekranda tekst oqıw kózdi tez taldırıp, tez sharshatıp taslaydı. Usı hám basqa da ózgeshelikleri menen monitor ekranındaǵı, tarmaq taǵı tekstler fizikalıq hám psixologiyalıq ózine tán ózgesheliklerge iye bolıp tabıladı.

Ásirese, internet basılımları ushın tayarlangan teksttiń zagolovkası sheshiwshi orındı iyeleydi. Internet basılımları zagolovkası tiykarınan 7 sózden, yaki 60-75 belgiden aspawı kerek¹. Lekin, bul tartıslı esaplanadı. Sebebi, zagolovka – bul bir gápten ibarat jańalıq bolıp tabıladı. Materialdıń qısqasha mazmunın ashıp beredi. Sol ushın da zagolovkada teksttiń eń tiykarǵı sózleri beriledi. Abstrakt sózler bolmawı kerek.

Rossiyalı alım A.Amzin óziniń «Novostnaya jurnalistika» atamasındaǵı miynetinde internet basılımda konstatatsiyalıq zagolovkalar feyil formasında hám tiykarǵı sózler menen beriliwi kerekligin atap ótedi. Nege degende, internet basılımları oqıwshılarınıń informatsiyalıq talapları gazeta oqıwshıları talaplarınan ózgeshelikke iye.

Internet ǵalaba xabar qurallarında feyil hám tiykarǵı sózler menen birge waqıya bolıp ótken orın kórsetiliwin talap etedi. Bul da oqıwshılardı materialdı oqıw ushın tartıwǵa qoyılatuǵın talaplardıń birinen bolıp tabıladı. Sonıń menen birge, kelbetlikten góre atlıqlardan paydalanıw maqsetke muwapıq keledi. Neytrallıq joqarı bolǵan sayın onıń tartımlılıǵı artadı. Zagolovkadaǵı sózler lidte qaytalanbawı kerek. Mısal sıpatında mına zagolovakalardı atap ótiwimizge boladı: «Odamlardan hafa bwlǵan dengiz», «Orolning qurigan maydonida chuchik suv topildi», «Suvsiz qishloq xwjaligi», «Komu meshayut derevya u Alayskogo rınka», «Mertvaya voda Djararıka. Kto uberet tuxloe boloto na okraine Tashkenta?», «Kak soxranit ekosistemı v nijnem techenii Amudari?» soraw formasındaǵı zagolovkalardıń tiykarǵı maqseti kóterilip atırǵan temanıń mazmunın kórsetip beriw. Zagolovkada soraw qoyılsa demek, teksttiń ózinde usı sorawǵa juwap bolıwı kerek. Tilekke qarsı kópshilik internet basılımlar oqıwshılardı tartıw ushın soraw formasındaǵı zagolovkalardı kóp qollanadı, biraq, tekste onıń juwabın tabıw qıyın.

Solay bolsa, ayırım internet basılımlarında ulıwmalıq mazmundaǵı, oqıwshılardı ózine tartıwı qıyın bolǵan zagolovkalar da ushırasıp turadı. Mısalı: «Tashkentskaya osen», «Sdelay proekt», «Kak rukovodit selskim i vodnım

¹ Амирханова Г. Как написать новость для интернета. – URL : <http://newreporter.org/2011/09/13/kak-napisat-novost-dlya-interneta>.

«xozayastvom?»), «Tashkentskiy botanicheskiy. Osen», «Kwz ilgamas haqiqat», «Orolning qurigan tubida charvachilik qilsa bwladimi?», «Mintaqaviy ekologik muammolar va milliy ustuvorlik», «Hazon muammosi», «Ënayotgan hazon wmrimiz zavoli», «Odamlar nega toza havoga zor bwlmoqda?». Ayriqsha atap ótiwimiz kerek, bir tekli, ulıwmalıq mazmunğa qurılğan zagolovkalar materialdıń mazmunın ashıp bere almaydı, sol sebepli de, oqıwshı bunday túrdegi zagolovkalarğa itibar bermeydi, bunıń nátiyjesinde tekstti de ashıp kórmeydi. Joqarıda atap ótkenimizdey oqıwshı internet saytlarına kóz taslağanda birinshi gezekte zagolovkalarğa itibar qaratadı, eger ol tartımlı bolsa, tekstti ashıp oqıydı. Ekinshiden, zagolovkanıń tartımlı bolıwı ushın teksttiń ózi de tartımlı, kóterilip atırğan másele yaki waqıya oqıwshılardı qızıqtıra alıwı kerek, sonda ǵana tekstke tartımlı, kópshilik itibar qaratatuǵın zagolovkanı qoyıw múmkin boladı.

İnternet ushın tekst tayarlağan tek ǵana zagolovkanıń tartımlı bolıwına itibar beriw menen birge teksttiń qısqalığına da erisiw kerek. Teksttegi tiykarǵı mazmunğa itibardı qaratıw ushın onı tartımlı etip beriw kerek. Kópshilik ilimpazlar, internet tekstiniń tartımlı bolıwı ushın tómendegi usıllardı paydalanıwdı usınıs etedi.

- Tónkerilgen piramida usılınan paydalanıw, yaǵnıy, materialdıń eń tiykarǵı jerleri teksttiń baslamasında beriledi;

- Tiykarǵı informatsiya lidke jaylastırıladı;

- İtibardı birinshi gápke hám birinshi sózge qaratıw;

- Tiykarǵı sózlerden ibarat zagolovkanı jaratıw;

- abzatslardı ayriqsha qurıw;

- sintaksistiń jeńilligi;

- leksika menen jaqsı jumıs alıp barıw, arnawlı terminlerdi túsindirip barıw;

- kerekli sózlerdi kursiv yaki qara háripler menen beriw;

- kontentti vizuallastırıwshı hár qıylı elementlerden paydalanıw;

- usı tema, uqsas tekstke giperssilka beriw.

Bunnan tısqarı, internet materiallarında tekstler menen birge video materiallar, audio fayllar, sonıń menen ekomádeniyattı qáiplestiriwshi

layxaklardıń berilip atırǵanlıǵı dástúrge aylanbaqta. Layfxak sózi inglis tilinen kirip kelgen. Biziń tilimizge turmistan keńes dep awdarma islewge boladı. Ómirimizid jeńillestiriw ushın is-háreketler hám keńesler jıyındısı bolıp tabıladı. Mısal sıpatında www.anhor.uz saytında járiyalanǵan «Kak sdelat vozdux goroda chishe?» layfxakında kúndelikli turmısımızda ápiwayı is-háreketlerdiń jıyındısı menen de qaladaǵı hawanı jaqsılaw múmkin ekenligi haqqında sóz etiledi. Bunda qandaydur is-háreketler menen biz qorshaǵan ortalıqtıń pataslanıwınıń aldın alıwımız múmkin ekenligi mısallar menen keltirip ótıledi.

Ekologiyalıq saytlarda tekstlerdi durıs hám mazmunlı tayarlawǵa ayrıqsha itibar qaratilıwı kerek. Nege degende, ekologiya teması kópshilik wakıtta jámiyetlik mashqala menen baylanıslı bolıp tabıladı. Sol ushın da, mashqalanıń mazmunın ashıp beriw ushın jurnalistlerdiń hár qıylı stillik usıllardan paydalanıw talap etiledi. Sonda ǵana materialdıń tiykarǵı ideyası kózge taslanadı. Jurnalist Natalya Shulepinanıń www.sreda.uz saytındaǵı materiallarda ózgeshe stil kózge taslanadı. Mısalı: «Bizler aqshanı annan-mınnan aqtardıq hám biziń jaǵdaymız avtobusqa keletuǵının túsindik». Usı saytta berilgen «Shito-krito» atamasındaǵı materialdıń zagolovkasınıń ózi de oqıwshılardıń itibarın tez tartadı. Materiallar mısallar: «Drovoseki snachala obrezali kronu, potom stvolovıe vetki, teper dobralis do stvolov», dravoseki degen sózi aǵash kesiwshi degen mánisti beredi. Materialda avtor dravoseki dep abadanlastırıw basqarması xızmetkerlerin atap ótedi. Tekste ironiya da ushırasadı, «Vecherom ot duba i pnya ne ostalos i vospominaniy. Na meste pnya blagoustroiteli razbili klumbu. Shito-krito», keshke shekem úlken terekten hám túbirden hesh qanday belgi qalmadı. Avtor tárepinen tayarlanǵan «U Muynaka peresoxlo gorlo» atamasındaǵı zagolovka da itibarımıdı tarttı. Moynaqtıń tamaǵı kewip ketiwi múmkin be? Yaq, jurnalist Moynaqta suw jetispewshiligi haqqında sóz etilgen.

Ekologiyalıq internet basılımlarında ózgeshe leksika menen birge terminlerdiń kóplep berilip atırǵanlıǵın atap ótiwimiz kerek. Sebebi, ekologiyalıq saytlarda jurnalistler menen birge ekspertlerde qatnasıp baradı.

Mısallarıǵa itibar qaratamız: «kraudsorsingovaya platforma», «landshaft», «Quyash panelleri», «KPD», «fotosintez» hám basqade termin sózler ekologiyalıq basılımlarda kóplep ushırasadı. Lekin ayrıqsha atap ótiwimiz kerek, termin sózlerdi ilajı bolǵanınsha túsindirip ketiw kerek. Sebebi, ápiwayı oqıwshı tábiyatqa, ekologiyalıq baylanıslı terminlerdiń qanday mánis ańlatatuǵınlıǵın bilmeydi. Sol ushın terminlerdiń janına túsiniń berip ketiw kerek.

Bap boyınsha juwmaqlar:

İlimiy jumısımız barısında ekologiyalıq internet basılımlarında jurnalistika janrları transformatsiyaǵı ushırap qollanıp atırǵanlıǵın bayqadıq. Tómendegilerdi anıqlawǵa eristik:

- İnternet basılımlarında informatsiyalıq janrdıǵı materiallar kem ekenligi anıqlandı. Qısqa xabarlar esap formasında berilip atırǵanlıǵı kózge taslandı;

- Dástúriy jurnalistika janrlarında hár qıylı usıllardıń qollanılıp atırǵanlıǵı anıqlandı. Ásirese, video, infografika, gipertekstlilik, illyustratsiyalıq bezewler janrdıń quramalasıwına sebep bolǵan;

- İnternet basılımları zagolovkaları materialdıń tiykarǵı belgisi sıpatında ayrıqsha orınǵa iye ekenligi anıqlandı;

- İnternet basılımlarında teksttiń nátiyjeliliginiń hám oqıwshılardı saytta uslap turıw ushın jurnalistlerdiń tónkerilgen piramida usılınan paydalanıp kiyatırǵanlıǵı málim boldı;

- Teksttegi tiykarǵı, eń áhmiyetli gáplerdiń ózgeshe kóriniste beriliwi arqalı teksttiń nátiyjeliligine erisiw múmkin ekenligi kózge taslandı;

- Ekologiyalıq mashqalalardı ashıp beriw ushın avtorlar sóylew tili, publitsistikalıq stil imkaniyatlarınan keń túrde paydalanıp kiyatırǵanlıǵı anıqlandı;

- Ekologiyalıq internet basılımlarında ayrıqsha leksika, termin sózlerdiń kóp berilip atırǵanlıǵı kózge taslandı.

Juwmaq

XXI ásirge kelip, dúnya júzi jámiyetshiligi keleshekтеgi global mashqalalardı birgelikte sheshiw másesine ayırıqsha itibar qaratılmaqta. Sebebi, bizdi qorshaǵan ortalıq hám ekologiya menen baylanıslı mashqalalar quramasıp barmaqta. Jámiyet qorshaǵan ortalıqqa bolıp atırǵan tásirler den sawlıqqa, keleshekke qanday tásir etetuǵınlıǵın bilgisi keledi. Ásirese, hár birimiz usınday mashqalalardıń aldın alıw boyınsha qanday úles qosı alıwımız múmkin degen sorawlarǵa juwap tabıwǵa háreket etemiz. İlimiy jumısımızdıń barısında atap ótkenimizdey, qorshaǵan ortalıqtıń jaqsı, ekologiyalıq halattıń turaqlı bolıwında ǵalaba xabar qurallarına da úlken juwapkershilik júklenedi. Búgingi kúni olar pútkil jer sharında jasawshı derlik barlıq adamlardıń ekologiyalıq informatsiya alıwshı tiykarǵı derekлерinen esaplanadı. Ǵalaba xabar qurallarınan xalıqtıń ekologiyalıq mádeniyatı qanday dárejede bolıwında baylanıslı. Sebebi, ǵalaba xabar quralları informatsiyalıq wazıypa menen birge bilimlendiriw wazıypasın da atqarıp otıradı. Jurnalisttiń ekologiyalıq mashqalalardı sáwlelendiriwinen hám onıń sawatlılıǵınan jámiyettiń ekologiyalıq mádeniyat dárejesi qanday bolıwı ǵárezli bolıp tabıladı.

Biz alıp barǵan izertlewdiń nátiyjesinde mámleketimizde ekologiyalıq baǵdardaǵı internet basılımları qalıplesiw basqıshında ekenligin anıqladıq. Lekin, kópshilik halatta bul basılımlarda sistemasız sáwlelenip atırǵanlıǵına kózimiz tústi. Kóp ǵana redakciyalarda qanıgeler jetispeydi. Ayırım basılımlardıń redaktorları ekologiyalıq temanı áhmiyetli dep esaplamaydı. Sonıń menen birge, internet tarmaǵında óz saytları menen respublikamızda ekologiyalıq jurnalistikaniń rawajlanıwına úles qosıp kiyatırǵan jurnalistler toparı qalıplesip kiyatırǵanlıǵın da itibardan shette qaldırmawımız kerek. Al, keyingi waqıtları ekologiyalıq tematikada qálem terbetetuǵın jurnalistlerdiń bilimin jetilistiriw boyınsha da mámleketimizde úlken kólemdegi jumıslar alıp barılıp atırǵanlıǵına ayırıqsha itibar qaratıwımız lazım. Al, bir qatar ekologiyalıq shólkemler tárepinen shólkemlestirip atırǵan jurnalistlik tańlawlar ekologiya temasına bolǵan qızıǵıwshılıqtı arttırmaqta.

İzertlew dawamında biz tómendegi juwmaqlarǵa keldik:

1. Ekologiyalıq jurnalistikanıń payda bolıwı ǵalaba xabar qurallarında baslı mashqalaǵa aylanıw menen birge adamlar arasında ekomádeniyattı kóteriliwine tiykar jaratıp berdi.

2. Ekologiyalıq jurnalistikanıń payda bolıwına jámiyette júz berip atırǵan unamsız faktor tásir etkenligi anıqlandı;

3. Ekologiyalıq tematika dáslep baspasóz betlerinde, yaǵnıy, ótken ásirdiń 80-90-jıllarında jiyi-jiyi sáwlelene baslaǵanlıǵı málim boldı. Al, internet saytlarında ekologiyalıq tematikanıń sáwleleniwi respublikamızda qánigelesken ekologiyalıq saytlardıń jumıs alıp barıwına tiykar jarattı.

4. Ózbekstanda internet tarmaǵında ekologiyalıq basılımlardıń payda bolıwı menen xalıqaralıq shólkemler menen birge joybarlar da háreket ete baslaǵanlıǵı menen áhmiyetli;

5. Xalıqaralıq ekologiyalıq joybarlar tárepinen shólkemlestirilgen ekologiyalıq saytlarda tek ǵana joybar kóleminde islenip atırǵan jumıslar sáwlelenetuǵınlıǵı hám joybardıń múddeti juwmaqlanǵannan soń sayttıń da óz jumısın toqtatuǵınlıǵı anıqlandı;

6. Mámleketlik hám xalıqaralıq shólkemlerdiń saytlarında da sheklengen informatsiyalar járiyalanıp atırǵanlıǵı kózge taslandı. Oqıwshılardı oy-pikir júrgiziwge iytermelewshi maǵlıwmatlardan góre qurǵaq faktler basım ekenligi málim boldı;

7. Tiykarǵı ekologiyalıq tematikalardı turaqlı túrde sáwlelendirip barıwshı saytlar sıpatında qánigeli jurnalistler tárepinen alıp barılıp atırǵan saytlardı keltiriw múmkin;

8. Tarmaq basılımlarında tiykarınan belgili bir sáneler yaki mashqalalar kóleminde jazılǵan materiallar sáwlelenip atırǵanlıǵı málim boldı;

9. Ekologiyalıq baǵdardaǵı saytlardaǵı tiykarǵı tematikalıq baǵdarlar sıpatında tómendegilerdi atap ótiw múmkin:

- Aral mashqalası átirapındaǵı basqa mashqalalar;
- Awıl xojalıǵı jerleriniń legradatsiyaǵa ushırawı máselesi;
- İshimlik suwınıń jetispewshiligi, suwdıń pataslanıwı máseleleri;

- Shıǵındıların qorshaǵan ortalıqqa keri tásir etiwı máselesi;
- Global ıqlım ózgeriwı máselesi;
- Biologiyalıq kóp túrlilikti saqlaw.

10. Tarmaq basılımlarınıń internet saytlarında ekologiya óz aldına bir rubrika sıpatında jumıs alıp barmay atırǵanlıǵı ókinishli halat. Eger atap ótilgen saytlarda ekologiya boyınsha jeke rubrika ámelge asırılǵanda jámiyettegi kózge taslanıp atırǵan bir qatar ekologiyalıq mashqalalar jámiyetshilikke óz waqıtında tanıstırılǵan bolar edi;

11. Ekologiyalıq internet basılımlarında informatsiyalıq janrlardıń operativligi tómen ekenligi belgili boldı. Qısqa xabarlarda da tekst kólemi úlken ekenligi málim boldı;

12. Tarmaq basılımlarında analitikalıq janrdáǵı materiallar transformatsiyaǵa ushırıp, burınıǵı janr formaları jańa formaǵa ózgerip atırǵanlıǵı anıqlandı;

13. İnternet basılımlarında illyustratsiyalıq elementler tiykarǵı orında turadı. Ekologiyalıq saytlarda da ekologiyalıq temalardı sáwlelendiriwde hár qıylı illyustratsiyalıq elementlerden paydalanıp atırǵanlıǵı kózge taslanadı;

14. İnternet basılımlarında teksttiń nátiyjeliliginiń hám oqıwshılardı saytta uslap turıw ushın jurnalistlerdiń tónkerilgen piramida usılınan paydalanıp kiyatırǵanlıǵı málim boldı;

15. Teksttegi tiykarǵı, eń áhmiyetli gáplerdiń ózgeshe kóriniste beriliwi arqalı teksttiń nátiyjeliligine erisiw múmkin ekenligi kózge taslandı.

Ózbekistanda ekologiyalıq jurnalistikani elede rawajlandırıw boyınsha tómendegi usınıslardı keltirip ótiw múmkin:

- Ekologiyalıq nızamshılıqtıń orınlanıwı boyınsha jurnalistler ushın dóńgelek stol hám seminar-treningler ótkeriw;
- Ekologiyalıq keskin halatta qalǵan ayaqlarǵa media turlar hám ekspeditsiyalar shólkemlestiriw;
- Jurnalistika qánigeligi studentleri hám ekolog ilimpazlar, ekspertler menen ushırasıwlar shólkemlestiriw;
- Ekolog jurnalistler ushın resurs orayların shólkemlestiriw;

- İnternet saytlarında ekologiyağa qánigelesken jurnalistlerdi tayarlaw;
- İnternet basılımlarında arnawlı ekologiyalıq rubrikalardı shólkemlestiriw;
- Ekologiyalıq saytlarda analitikalıq janlardagı materiallardın sanın kóbeytiw;
- Tekstler menen birge illyustratsiyalıq bezewler, infografikalardan paydalanıw;
- Ekologiyalıq internet saytları ushın arnawlı ekspertler toparın qalıplestiriw.

Biz talqılawğa alğan internet saytlarınıń basım kópshiliginde bir-eki tematika ústemlik etken. Máselen, shıǵındılar máselesi, suwdıń pataslanıwı, biologiyalıq kóptúrlilikti saqlap qalıw, aral mashqalası, jasıl tereklerdiń kesiliwi. Bizińshe jergilikli saytlarda ekologiyalıq máselelerdi ele de keńirek sáwlelendiriw ushın tómendegi temalarǵa itibar qaratıw kerek;

- Ekologiyalıq mádeniyat, ekologiyalıq sawat teması. Bul tema arqalı auditoriyanıń ekologiyalıq sana-sezimi ósedi, ásirese jas áwladtıń qorshaǵan ortalıqqa bolǵan qatnası jaqsı tárepke ózgeredi;

- Ekohuqıq máselesi de shette qalmaqta. Ekologiyalıq huqıq máselesin sáwlelendiriw arqalı xalıqtıń huqıqıy sawatı ele de kóteriledi. Ekologiyalıq mashqalalarǵa puqaralardıń óz kóz-qarasları qalıpleseidi;

- Jerlerdiń degradatsiya ushırawı máselesi. Bul da biziń regionımız ushın aktual máselelerdiń birinen sanaladı. Sebebi, biziń regionımızda xalıqtıń abadan turmıs keshiriwi birinshi gezekte jerdiń qunarlı bolıwı, eginlerdiń jaqsı zúraát beriwı menen tikkeley baylanıslı. Jerlerdiń degradatsiyaǵa ushırawı máselesiniń ǵalaba xabar qurallarında beriliw arqalı biziń fermerlerimiz benen diyqanlarımız global ıqlım ózgeriwı dáwirinde jerde islewde jańa metodlardı qollanıw, mol zúraár alıwda járdemin tiygizer edi;

Biz tańlaǵan ekologiyalıq basılımlarda mediamádeniyat máselesine keletuǵın bolsaq, ekologiyalıq máselelerdi sáwlelendiriwde óz aldına uqıp, pozitsiya talap etildi. Bul uqıp jurnalistlerge bir qatar talaplardı qoymaqta:

- Birinshi gezekte jurnalistten ekologiya, qorshaǵan ortalıq haqqındaǵı bilimi joqarı bolıwı talap etiledi;

- Kóterilip atırǵan mashqala qaysı pozitsiyadan sáwlelendiriw kerekligi itibarǵa alınıwı lazım;
- Faktlerdi izbe-izlikte qollanıwdı da biliwi kerek.

Paydalangan ádebiyatlar dizimi

I. Basshi ádebiyatlar

1. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. Тошкент, «Ўзбекистон» НМИУ, 2017. – 29 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш юрт тараққиётини ва халқ фаровонлигининг гарови. «Ўзбекистон» НМИУ. 2017. – 47 б.
3. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. «Ўзбекистон» НМИУ, 2017. – 485 б.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февральдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида» ги ПФ-4947-сонли Фармони. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017. 6-сон, 70-модда.
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрельдаги «Олий таълим тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида» ги №2909-сонли Қарори.
6. Каримов И. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. - Тошкент. 1т. «Ўзбекистон». 1996. 247-254-бетлар.
7. Абдирахманов О. Аралым – дәртим мениң. – Нөкис. Қарақалпақстан, 1990. -116 б.

II. Normativ-puqıqıy- hu'jjetler

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. –Т. «Ўзбекистон».2018
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасинин янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги ПФ-4947-сонли Фармони. Lex.uz
3. Магистратура тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар маҳкамасининг қарори. 2015 йил 2-март, 36 сон. Lex.uz

4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Oliy ta'lim to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida"gi qarori 2018 yil 30 aprel, 19-son. Lex.uz.

III. Arnawli ádebiyatlar

1. Амзин А. А. Новостная интернет-журналистика : учеб. пособие для вузов. – М., 2011. – с 17
2. Берлова О.А., Борейко В., Колесникова В.Б., Кочинева А.Л. Как экологам работать со средствами массовой информации. Киев, 2000.
3. Бекасов Д. Г. Статья, корреспонденция жанры публицистики. – М., 1968. – С 123.
4. Большаков В.Н., Криницын С.В., Кряжимский Ф.В., Миртитч: Рики Х.П. Проблемы восприятия современным обществом основных понятий экологической науки // Экология. 1996. №3. – С. 155-160.
5. Горелов А.А. Экология / А.А. Горелов - М.: Высшее образование, 2008. – 192 с.
6. Захарова О.А. Экологические коммуникации в социокультурном пространстве. М., 2008
7. Орлова М. В. Экологическая журналистика. Сущностные характеристики понятия // Вектор науки. ТГУ. № 1 (23), 2013 г.
8. Калинина Н.В. «Факторы экологизации отечественных средств массовой информации: исторический аспект»/Н.В. Калинина// Вопросы журналистики №17. – Владивосток: Издательский дом ДВФУ, 2012. – С 105-111.
9. Коханова Л.А. Экологическая журналистика, PR и реклама: учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности «Журналистика». – М.: Юнити –Дана, 2007.
10. Кочинева, А., Берлова, О, Колесникова, В. Экологическая журналистика : Учеб. пособие. – М. : Центр координации и информации Социально-экологического союза, 1999.

11. Кубарева Ф. Через портал – к пользователям // Народное слово. – 2017/ 8 марта.
12. Пельт В. Д. Информация в газете. – М., 1980. – С 78.
13. Heijnk S. Texten fuers Web : planen, schreiben, multimedial erzaehlen ; das Handbuch fuer Online-Journalisten. – Heidelberg : dpunkt-Verl. – 2011. – p 68.
14. Сергеенко А. А. Создание журналистских текстов в трансформирующейся среде массовой коммуникации : автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.01.10; Ин-т повыш. квалиф. работников телевидения и радиовещания. – М., 2011. – с 11.
15. Сизова Л.В., Давыдова Н.Г. Советы начинающим журналистам. Краткое пособие для молодых журналистов-экологов. М., 2008.
16. Сизова Л. В. Система экологической прессы России – М., 1996 –40 с. Экологический вестник, 2013. № 11. – С 12.
17. Сулайманова С.Р., Маматова Я.М. Ўзбекистан экологиялык журналистикасы тураклы раўажланыў контекстинде. – Тошкент: 2017.
18. Қосимова Н. Глобал иқлим ўзгариши ва журналистика. - Т: «Турон-Иқбол». 2016.
19. Тертычный А.А. Жанры периодической печати. Учебное пособие. — М.: Аспект Пресс, 2000. – С 205.
20. Тулупов В. В. Российская пресса: дизайн, реклама, типология. – Воронеж : Инфа, 1996. – С. 123.
21. Фридман Ш.М., Фридман К.А. Пособие по экологической журналистике. Бангкок, 1998.
22. Фридман, Ш.М., Фридман, К.А. Пособие по экологической журналистике. – Бангкок, Таиланд : Комиссия ООН по странам Азии и Тихоокеанского региона, 1988. – 118 с.
23. Цвик В.Л. Введение в журналистику/В.Л. Цвик. - М.: МНЭПУ, 2000 – 134 с.

24. Frome Michael. Green Ink: an introduction to environmental journalism. University of Utah Press, Salt Lake City, 1998, 204 p.

25. Христофорова Н. К. Основы экологии. 1999. URL: <http://myzooplanet.ru/ekologii-osnovyi/osnovyi-ekologii.html>

26. Черепанов М. С. Тайнства мастерства публициста. – М., 1984. – С 45.

27. Сен-Марк Ф. Социализация природы. М., 1977. - 440 с.

III. Ilimiy maqalalar:

1. Отениязова Г. «Экологическая проблема в публицистике О.Абдурахманова». «Заметки учёного».№2\2018

2. O'teniyazova G. "Methods of improving and financial conditions of the aral sea area". Актуальные проблемы журналистики. Сборник трудов молодых учёных. Выпуск XIII. 2018

3. Отениязова Г. «Публицист дөретиўшилигинде халық аўызеки дөретпелери үлгилериниң берилиўи». Әмиўдарья.№3\2018

4. Отениязова Г. «Публицистикада шеберлик мәселеси», «Бердак атындағы ҚМУ Хабаршысы».№4\2017

5. Отениязова Г. «Публицисттиң фактлерден пайдаланыў шеберлиги мәселеси». Магистрантлардың илимий мақалалары топламы. 2018.

6. Отениязова Г. «Глобал тармақларда Арал машқаласы». «Глобалласыў процесинде ҒХҚның роли» илимий-әмелий конференциясы. 22-апрель, 2019

V. Internet derekleri:

1. [1.http://www.uza.uz/oz/politics/zbekiston-prezidenti-shavkat-mirziyeev-bmt-bosh-assambleyasi-20-09-2017](http://www.uza.uz/oz/politics/zbekiston-prezidenti-shavkat-mirziyeev-bmt-bosh-assambleyasi-20-09-2017).

2. http://afonin-59-bio.narod.ru/3_ecology/3_ecology.htm/Афонин А.А.Основы экологии.

3. Христофорова Н. К. Основы экологии. 1999. URL:
<http://myzooplanet.ru/ekologii-osnovyi/osnovyi-ekologii.html>
4. Экологический портал // <http://www.ecology-portal.ru>.
5. 5. <http://ecoreporter.ru/node/422/> Кондратьев А. «Большой прессе» не до экологии?».
6. <http://www.un.uz/uzb/pages/display/sdgs>
7. Lex.uz.on-line/(Көрилген ўақыт:09.02.2019).
8. Усманова Н. «Олтин калам»: признание и ответственность//Правда Вос-тока. 2017. 4 мая. URL:
<http://www.pv.uz/society/29091>.
9. Амирханова Г. Как написать новость для интернета. – URL :
<http://newreporter.org/2011/09/13/kak-napisat-novost-dlya-interneta>.